

Turkish Journal of Shiite Studies

ISSN: 2687-1882 Cilt | Volume: 5 Sayı | Issue: 2 Aralık | December 2023

Şemseddin ed-Dameğânî ve Şîî Fırkalara Eleştirileri

Criticisms of Shamsuddin al-Damaghani towards Shiite Sects

Şeyma AYDIN | <https://orcid.org/0009-0003-8059-8910> | seyma_aydin.93@hotmail.com

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı,
İstanbul/TÜRKİYE

PhD Student, Marmara University, Social Science Institute, Department of Basic Islamic Science,
İstanbul/TÜRKİYE

Mehmet ÜMİT | <https://orcid.org/0000-0003-1964-1492> | mehmet.umit@marmara.edu.tr

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr., Marmara University, Faculty of Divinity, Department of History of Islamic Sects, İstanbul/TÜRKİYE

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi | Date Received: 29.11.2023

Kabul Tarihi | Date Accepted: 25.12.2023

Yayın Tarihi | Date Published: 31.12.2023

DOI: <https://doi.org/10.48203/siader.1397904>

Atıf/Citation: Aydın, Şeyma-Ümit, Mehmet. “Şemseddin ed-Dameğânî ve Şîî Fırkalara Eleştirileri”. *Turkish Journal of Shiite Studies* 5/2 (Aralık 2023): 105-137. doi: 10.48203/siader.1397904

Etik Beyan: Bu makale “Şemseddin ed-Dameğânî ve İtikâdî İslâm Mezheplerine Yaklaşımı” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. **Copyright & License:** The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.

İntihal: Bu makale, *ithenticate* yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. **Plagiarism:** This article has been scanned by *ithenticate*. No plagiarism detected.

Yazarların Katkıları | Authors Contributions

Veri Toplanması: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40), Veri Analizi: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40), Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40), Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)
Conceiving the Study: Author-1 (%60), Author-2 (%40), Data Collection: Author-1 (%60), Author-2 (%40), Data Analysis: Author-1 (%60), Author-2 (%40), Submission and Revision: Author-1 (%60), Author-2 (%40)

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/siader> mailto: turkishshiiestudies@gmail.com

Öz

İslam tarihi boyunca firkalara dair pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerin önemli bir kısmında, fırka tasniflerinde, eseri kaleme alan âlimlerin mezhebî anlayışına göre farklılıklar olduğu görülmektedir. Dönemindeki mezhepleri tasnife tabi tutan müelliflerden biri olan Şemseddin ed-Dameğânî de 8./13. yüzyılda Irak'ta yaşamıştır. *el-Cevheretü'l Hâliisa ani's-şevâib fi'l-akâidi'l-menkûme alâ cemî'l-mezâhib* adlı elimizde mevcut olan tek eserinde firkaları kendi bakış açısıyla değerlendirmiş ve onlara birtakım eleştiriler yönelmiştir. Ayrıca bu eleştirilerini aklî ve naklî delillerle desteklemiştir. Kendi benimsediği görüşü de ortaya koyan Dameğânî'nin bu alandaki kavramlara bakışı ve tecrübelerinin sonucunda benimsediği görüş, İslam mezhepleri tarihinde çok sık görülen bir yaklaşım değildir. Nitekim Dameğânî, İmâmiyye mezhebi üzere yetişmiştir. Ancak İslâm dünyasına yaptığı seyahatlerde İslâm mezheplerini yerinde gözlemlene fırsatı bulmuştur. Nihayetinde ise içinde yetiştiği mezhepten ayrılmış ancak başka herhangi bir mezhebe de tabi olmamıştır. Bu hususta ilmî yetkinliğe sahip kimseye de herhangi bir mezhebe tabi olmayı tavsiye etmez. Ancak böyle bir yetkinliği olmayan kişinin, tercih edebileceği ve kendisinin de tasvip ettiği bazı mezhepleri zikretmektedir. Bu makalede, Dameğânî'nin Şîî mezheplere yönelik eleştirileri kendi eserinden hareketle betimleyici bir tarzda incelenmektedir. O, Şîî mezhepleri üç ana gruba ayırarak eleştirilerini dile getirir. Bunlar Zeydiyye, İsnâşeriyye ve İsmâiliyye'dir. İmâmiyye mezhebi üzere yetişip, bu mezhebe artık tabi olmayan bir şahsın içeriden gelmiş bir kişi olarak Şîî mezheplere yönelttiği eleştiriler dikkat çekicidir. Onun mensubu olmasa da takdirle bahsettiği Şîî grup Zeydiyye'nin zâhid olanları, Ehl-i Sünnet içerisinden de Sûfilerdir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Şemseddin ed-Dameğânî, Şîa, Zeydilik, İsnâşeriyye, İsmâilîlik.

Abstract

Many works have been written about Islamic sects throughout the Islamic history. In a significant part of these works, it is seen that there are differences in the sect classifications depending on the sectarian understanding of the scholars who wrote about them. Shamsuddin ed-Damaghani, one of the authors who classified the sects of his time, lived in Iraq in the 13th century. In his only surviving work " al-Jawharat al-Khalisa an al-Shawaib fi'l-Aqaid al Manquma ala Jam' al-Mazahib ", he evaluated the sects from his own perspective and directed some criticisms at them. He also supported these criticisms with rational and narrational evidence. Damaghani's view of the concepts in this field and the view he adopted as a result of his experiences is not a very common approach in the history of Islamic sects. As a matter of fact, Damaghani was raised in the Imamiyya sect. However, he also had the opportunity to observe other Islamic sects during his travels to the Islamic world. Ultimately, he left the sect in which he was raised, but he did not follow any other sect. He does not recommend following any sect to anyone with scientific competence in this regard. However, he mentions some sects that an incompetent person can choose and which he himself approves of. In this article, Damaghani's criticisms of Shiite sects are examined in a descriptive manner, based on his own work. He expresses his criticism by dividing Shiite sects into 3 main groups. These are Zaydiyya, Ithnaashariyya and Ismailiyya. The criticisms directed at Shiite sects by a person who was raised in the Imamiyya but later abandoned this sect are remarkable. Although he does not belong to any sect, Damaghani speaks with admiration about the ascetics of Zaydiyya and the Sufis from among the Ahl al-Sunnah.

Key Words: History of Islamic Sects, Shamsuddin al-Damaghani, Shia, Zaydism, Ithnaashariyya, Ismailism.

Giriş

Hız. Peygamber'in vefatından sonra İslâm toplumunda belli ihtilaflar vuku bulmuştur. Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer'in hilafetlerinde Müslümanlar arasında meydana gelen sorunlar ve karışıklıklarla bir şekilde baş edilmişse de onlardan sonra gelen Hız. Osman ve Hız. Ali dönemlerinde ortaya çıkan problemler sonucu Müslümanlar birbirinin kanını dökecek kadar vahim bir duruma düşmüşlerdir. Müslümanlar arasındaki bu anlaşmazlıklar, dönemin sosyo-kültürel ve siyasi etkenleri, firkalaşma olgusunun nüvelerinin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Süreç içerisinde bu ayrışmalar daha da derinleşmiş ve çeşitlenmiştir. Nitekim ilerleyen zamanlarda firkalaşma olgusu ve pek çok firkanın ortaya çıkması, fırka mensuplarının kendi öğretilerini anlattıkları ve bazı âlimlerin de bütün bu firkaların öğretilerini tanıtmak için kaleme aldıkları eserleri ve neticede Mezhepler Tarihi edebiyatını da beraberinde getirmiştir. Makale, risale vb. başlıklarla başlayan bu gelenek zamanla Makâlât, Fırak, el-Milel ve'n-nihâl vb isimlerle yazılan eserlerle gelişim göstermiştir. Yazarları, bu eserlerinde mezhepleri ele alıp tasnif ederken farklı yaklaşım ve esaslar benimsemişlerdir.

Müslümanların yetmiş üç gruba ayrılacakları ve bunların içerisinde sadece bir grubun kurtulacağına ilişkin rivayet, İslam tarihi boyunca her fırka ve mezhebin kendisinin kurtulacak fırka, diğer firkaların ise sapkın ve bid'atlere dalmış olduğuna dair iddiasının dayanağı haline gelmiştir. 73 Fırka hadisi olarak da bilinen bu rivayetin, Makâlât müelliflerinin önemli bir kısmı tarafından kitaplarında mezhepleri tasnif ederken esas aldıkları bir rivayet olduğu da göze çarpmaktadır. Ancak müelliflerin fırka tasnifleri noktasında her zaman bu sayıyı tutturabildiklerini söylemek zordur. Nitekim onlardan bazıları bu sayıyı aşarken kimileri de bu sayıya ulaşamamışlardır. Kimi âlimler 73 sayısını bahsettiğimiz gibi kitaplarına esas alıp hakiki anlamda kabul ederken, kimi âlimler de bu sayıyı mecazi kabul etmişler ve kesretten kinaye olduğu kanaatine ulaşmışlardır.¹

Şemseddin ed-Dameğânî de bu tür bir yazım geleneği içerisinde yetişmiş bir âlimdir. Nitekim o da Müslüman arasında ortaya çıkan grupların kendilerinin tabii olduğu mezhebi hak mezhep, kendi mezhebi dışındaki mezhepleri de bâtıl ve bidât ehli gören mezhebî anlayışlarından ve bu ithamların ölçüsüzce yapılmasından rahatsızlık duyması hasebiyle söz konusu eseri kaleme almıştır.² O eserinde

¹ İftirak hadisinin anlaşılma biçimleri ve mezheplerin literatüründeki yeri konusunda bkz. Muhammet Emin Eren, *Hadis tarih ve Yorum 73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme*, (İstanbul: KURAMER Yayınları, 2017), 23-158.

² Şemseddin Abdüssamed b Abdullah Alevî Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni'ş-şevâib fi'l-akaidi'l-menkume ala cemi'l-mezâhib*, thk. Abdullah b. Yahyâ es-Süreyhî (Beirut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 31.

Bâtıniyye/İsmâiliyye dışında hiçbir mezhebin doğrudan dinden çıkmakla itham edilemeyeceğini ifade etmiştir.³ Kendi dönemindeki mezhepleri Ehl-i Sünnet ve Şîa olarak iki ana grupta ele almış ve bu mezhepler ve alt kollarına ilişkin eleştirilerini de naklî ve aklî delillerle gerekçelendirmiştir. İslâm dünyasına yaptığı yolculuklar ve ilmi serüveni sonucunda, herhangi bir mezhebe mensup olmama kanaatine ulaşmıştır. Ancak bunun yanı sıra Şîa içerisinden de Zeydiyye'nin zahitlerinden, Ehl-i Sünnet içerisinden Sûfiyyeden takdirle bahsetmesi dikkat çekmektedir.⁴

Dameğânî'nin 73 Fırka rivayeti ve es-sevâdü'l-a'zam kavramı hakkında yaptığı yorum dikkat çekicidir.⁵ Kendi zamanında iki ana başlık altında incelediği mezheplerden Ehl-i Sünnetin fûrûda bilinen dört mezhebi (Hanefîlik, Mâlikîlik, Şâfîîlik ve Hanbelîlik) içerdiğini, Hâricîlerin zaman içerisinde Sünnîliğe dâhil olduğunu ifade etmektedir. Haşvîlik, Cehmîlik ve Eş'ârîlik'in de Ehl-i Sünnet içerisinde yer aldığını belirten Dameğânî, kitabında bunun dışında ayrıca farklı bir tasnif yapmamaktadır. Şîa'yı da üç ana kola ayırarak her birine farklı eleştiriler getirdiği görülmektedir. Bu üç ana kol; Zeydiyye, İsnâaşeriyye ve İsmâiliyye'dir.⁶

Biz Dameğânî'nin Ehl-i Sünnet'e yaklaşımını ayrı bir makalede ele almaktayız. Bu makalede ise Şemseddin ed-Dameğânî'nin Şîa'ya ve Zeydiyye, İsnâaşeriyye ve İsmâiliyye olarak ayırdığı üç alt grubuna ayrı ayrı yönelttiği eleştiriler incelenecektir. Ancak önce Dameğânî'nin hayatı, eseri ve mezhepleri ele alışına da kısaca yer verilecektir.

1. Hayatı, Eseri ve Mezheplere Yaklaşımı

İran'ın kuzeyinde küçük bir şehir olan Dameğân'a nisbet edilen Şemseddin ed-Dameğânî'nin tam adı Şemseddin Abdussamed b. Abdullah el-Alevî ed-Dameğânî'dir. Fetva verme yetkinliğinde ve merciinde olan ilim ehlinde birçok âlim Dameğân'a nisbet edilir.⁷ Bu kişilerin büyük bir kısmı da ömürlerini Irak'ta geçirmişlerdir. Şemseddin ed-Dameğânî'nin de Irak'ı kendilerine vatan edinen bu âlimlerin torunu olma ihtimali yüksektir.

Dameğânî'nin hayatına dair kaynaklarda pek fazla bilgi yoktur. Ancak risalesinde zikrettiği bazı ipuçları, yine risalesinin yazmalarının istinsah tarihleri ve muhtelif kaynaklardan yapılan araştırmalar sonucunda 8./13. yüzyılda yaşadığı

³ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ anî's-şevaib*, 132.

⁴ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ anî's-şevaib*, 69.

⁵ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ anî's-şevaib*, 31.

⁶ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ anî's-şevaib*, 8.

⁷ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b Abdillâh Hamevî Bağdâdî Rûmî Yâkût Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sadır, ts.), 2. cilt/433.

tespit edilebilmektedir.⁸ Kendi ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Irak'ta yetişmiştir. Mezhep olarak İmâmiyye mezhebi üzere eğitim almış ve küçük yaşlarından itibaren bu mezhebi benimsemiştir. İlim öğrenmek adına birçok İslam ülkesine seyahat etmiş, bu seyahatleri esnasında da muhtelif İslâm mezheplerini yerinde gözlemlene fırsatı bulmuştur.⁹ Yaşadığı dönem ve çevrede ilmî birikimine itibar edilen biridir.

İmâmiyye mezhebi öğretisiyle yetişen müellif, ilim tahsili amacıyla yolculuklara çıkmış ve muhtelif İslâm mezheplerine ilişkin edindiği geniş çaplı bilgiler sonucunda mezhebî mensubiyetinden vazgeçme kararı almıştır. Ancak başka bir mezhebe de mensup olmadığını eserinde dile getirmiştir.¹⁰

Dameğânî, *el-Cevheretü'l Hâliisa* isimli eserini, arkadaşının, yaşadıkları dönemde mevcut mezheplerden hangisinin tâbî olmak için en sahih usule sahip olduğunu sorması üzerine kaleme aldığını kaydeder.¹¹ Onun şu ana kadar günümüze geldiği tespit edilebilen tek eseri olan bu metin, muhakkikinin neşri bağlamında önsöz, mukaddime ve iki ana bölümden meydana gelir. Önsözde söz konusu eseri yazma sebeplerini açıklayan Dameğânî mukaddimede ise 73 fırka hadisi ve es-sevâd-ü'l-a'zam kavramlarına değinerek bunları nasıl anlamlandırıldığını ortaya koymaktadır.¹² Eserin birinci bölümünde ise yaşadığı dönemde mevcut mezhepleri iki ana başlıkta toplayarak bu mezheplere yönelttiği eleştirileri başlıklar açarak ifade etmiştir. Bu iki ana mezhepten biri Ehl-i Sünnet, diğeri ise Şîa'dır. Ehl-i Sünnet içine Haşvîlik, Cehmîlik ve Haricîlik gibi mezheplerin zamanla dâhil olduğunu söylese de onları alt kollara ayırarak incelememiştir. Ancak Şîa'yı İsnâaşeriyye, Zeydiyye ve İsmâiliyye olarak üç ana kola ayırarak incelemiştir.¹³ İkinci bölümde ise kendisinin takdirle karşıladığı ve tercih ettiği usûl hakkında bilgi vermektedir. Muhtemelen Dameğânî'den biraz daha önce yaşayan ve Şiraz'da 10 Şaban 630/22 Mayıs 1232 cuma günü telifini tamamladığı¹⁴ *Tabsiratü'l-Avâm* adlı eserinde Cemâleddin Muhammed b. Hüseyin b. Hasan Râzî Âbî de kendi döneminde mezheplerin Ehl-i Sünnet ve Şîa şeklinde iki ana grup olduklarını, diğer bütün fırkaların bu ikisinden doğduğunu ifade eder.¹⁵ Ancak

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şeyma Aydın, *Şemseddin ed-Dameğânî ve İtikâdî İslâm Mezheplerine Yaklaşımı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 8-11.

⁹ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâliisa ani's-şevaib*, 133.

¹⁰ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâliisa ani's-şevaib*, 27, 133.

¹¹ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâliisa ani's-şevaib*, 7.

¹² Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâliisa ani's-şevaib*, 31, 35.

¹³ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâliisa ani's-şevaib*, 8.

¹⁴ Yalçın Yoncalık, *Tabsiratü'l-Avâm Adlı Eserde Şîî Firkalar ile İlgili Görüşler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 6-7.

¹⁵ Seyyid Murteza b. Dâî Hasan er-Râzî, *Tabsiratü'l-Avâm fî Marifet-i Makâlât-i Enâm*, thk. Abbas İkbâl Aştıyanî (Tahran: Esatir, 1383), 28; Yoncalık, *Tabsiratü'l-Avâm adlı eserde Şîî firkalar*, 23.

firkaları tasnifte *Tabsiratü'l-Avâm* yazarı 73 fırka hadisini esas almasına rağmen¹⁶ Dameğânî bu hadisi esas almamıştır. Firkaları tasnifi de *Tabsiratü'l-Avâm* adlı eserdekenden oldukça farklıdır.¹⁷

Bilgi kaynakları incelendiğinde ise onun referansta bulunduğu bilgi kaynaklarından kimi zaman literal olarak aktarım yapsa da genelde anlam olarak referansta bulunduğu tespit edilebilmektedir. Referanslarında genel olarak bilinçli bir çarpıtma olmadığı da ifade edilebilir.

73 fırka hadisi makâlât türü kitap yazarlarınca genelde dikkate alınan bir hadistir. Öyle ki kimi müellifler bu hadisi kitaplarının tasnif sisteminde esas almışlardır. Şemseddin ed-Dameğânî ise bu rivayeti firkaları tasnifte kullanmasa da özellikle çoğunluğun hak üzere olmadığını naklî bir delili olarak takdim etmiştir.¹⁸ Bu hadisin varyantlarından birinde zikredilen fırka-i nâciye olan es-Sevâdü'l-A'zam'ı da avam tabakası değil de âlimler arasında bir ihtilaf zuhur ettiğinde, çoğunluğu oluşturan âlimlerin grubu olarak ifade etmektedir.¹⁹

Dameğânî, Ehl-i Sünnet'i herhangi bir alt fırkaya ayırmadan genel olarak değerlendirir ve ona yönelik eleştirilerini dile getirir. Şîa'yı ise üç ana kola ayırır ve her biri için ayrı değerlendirmeler yaparak eleştirilerini ifade eder. Onun hayatı ve eseri hakkındaki bu kısa bilgilerden sonra Şîa'yı ele almasına geçebiliriz.

2. Şîî Firkalara Bakışı

Şîî mezhepleri Zeydiyye, İsnâaşeriyye ve İsmâiliyye olarak üç ana gruba ayıran Dameğânî, bu firkaları da kendi içlerinde ayrıldıkları alt kollara işaret ederek açıklamaktadır. Ardından her fırkanın genel olarak eleştirdiği görüşlerini, eleştiri sebeplerini ve delillerini ortaya koymaktadır.²⁰

2.1. Zeydiyye

Dameğânî, Zeydiyye hakkında kısaca genel bilgi verdikten sonra, bu mezhebin alt kollarını ve belli başlı özelliklerini ortaya koymaktadır. Ardından da Zeydiyye'nin görüşlerinden eleştirdiği konulara tek tek yer vermektedir. Zeydiyye'nin isminin, Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib'e (122/740) dayandığını ve bu fırka mensuplarının Hz. Ali'nin imametinin keyfiyeti konusunda

¹⁶ Râzî, *Tabsiratü'l-Avâm*, 28; Yoncalık, *Tabsiratü'l-Avâm adlı eserde Şîî firkalar*, 23.

¹⁷ Râzî, *Tabsiratü'l-Avâm*, 28-133. *Tabsiratü'l-Avâm*'daki Şîî firkaların tasnifi hakkında bkz. Yoncalık, *Tabsiratü'l-Avâm adlı eserde Şîî firkalar*, 24-93.

¹⁸ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâliya ani'ş-şevaib*, 31.

¹⁹ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâliya ani'ş-şevaib*, 35.

²⁰ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâliya ani'ş-şevaib*, 82.

anlaşamaları sebebiyle üç fırkaya ayrıldıklarını belirtir. Bu fırkalar Sâlihiyye, Süleymâniyye, Cârûdiyye'dir.

2.1.1. Zeydî Fırkalar

Sâlihiyye: Hasan b. Sâlih b. Hayy'ın (168/784-85) taraftarları olan fırkaya Bütriyye de denildiğini ifade eder. Bu fırka mensuplarının Mu'tezîle'nin büyük çoğunluğunun da benimsemiş olduğu efdal varken mefdûlün imametinin de câiz olabileceği görüşünü kabul ettiklerini ve onların kendi döneminde sayı bakımından az olduklarını zikretmektedir.²¹ Bu fırka hakkında verdiği bilgilerde dikkat çekici olan ve Mezhepler Tarihi kaynaklarında pek işaret edilmeyen husus, Dameğânî'nin "efdal-mefdûl" görüşünü öncelikle Zeydiyye'ye isnat etmek yerine Mu'tezîle'ye nisbet ederek, Betrîlerin bu görüşü Mu'tezîlîlerden aldıklarını ifade etmesidir. Yine Mu'tezîle içinde mefdûlün imametini benimseyenlerin Mu'tezîle'nin çoğunluğunu teşkil ettiğini kaydetmesidir. Bunun, özellikle erken dönemdeki vakıyla yani Zeyd b. Ali'nin tutumuyla pek örtüşmediğini ifade edebiliriz.

Süleymâniyye: Süleyman b. Cerîr er-Rakkî'ye (187/803'ten sonra?) tâbi olan bu fırkanın isminin Süleyman'a nisbetle Süleymâniyye olduğunu kaydeder. İmamet konusunda Hz. Ali'nin hayatta olmasına rağmen, Müslümanların Hz. Ebû Bekir ve Ömer'e biat etmeleriyle yanıldıklarını ancak söz konusu yanlışlarının küfür ve fıska ulaşmayan bir hata olduğunu benimseyen bir fırka olduklarını ifade eder. Bu fırkanın aynı zamanda, döneminde ortaya çıkan karışıklıklardan dolayı Hz. Osman'a muhalif olduklarını ve Hz. Ali ile savaştan kişi ve gruplara da olumsuz baktıklarını ifade eder.²²

Cârûdiyye: Ebû'l-Cârûd Ziyâd b. Ebî Ziyâd'ın (150/767 [?]) taraftarları olan bu fırkanın, Ali b. Ebî Talib'in imametinin ismiyle değil, vasıflarıyla naslarda belirtilmiş olmasına rağmen, insanların bazı kusurları sebebiyle söz konusu vasıfları anlayamadıklarına dolayısıyla nitelenen kimseyi de aramadıkları ve sonuç olarak Hz. Ebû Bekir'i halife seçmek suretiyle de yanlış yaptıklarına inanan bir fırka olduklarını belirtir. Cârûdîlerin bu düşünceleri sebebiyle mezhep imamları Zeyd b. Ali'ye muhalefet ettiklerini dile getiren Dameğânî, yaşadığı dönemde bu mezhebe mensup insanların da az sayıda olduklarını bildirmektedir. Bu verdiği bilgi, muhtemelen imamet anlayışlarından dolayı Yemen'deki Zeydîlerin Cârûdî olduklarını kaydeden yazarların ifadeleriyle uyuşmamaktadır.

Bu fırkanın Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra Hz. Ali'nin imam olduğunu benimsemelerine rağmen, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hususunda da tevakkuf görüşünü benimseyen bir fırka olduklarını ifade etmektedir. Onların Hz.

²¹ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâliisa ani'-ş-şevaib*, 82.

²² Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâliisa ani'-ş-şevaib*, 83.

Ali'nin önüne geçmiş olmaları sebebiyle hata ettiklerini, bununla birlikte söz konusu hatalarının fîsk derecesine varan bir hata olmadığını düşündüklerini aktarmaktadır. Tevakkuf anlayışını benimsemelerinin gerekçeleri ise özetle şunlardır:

Şîa'nın genel olarak Hz. Ali'nin imametinin naklî delilleri olarak aktardığı birkaç hadisi de zikreden Dameğânî, bu hadislerde Hz. Peygamber'in doğrudan Hz. Ali'yi imam atadığına dair bir ifade bulunmadığını, bu rivayetlerden ancak istidlâli olarak Hz. Ali'nin imametinin çıkarılabileceğini, ayrıca bunların hilafet dışında bir şeye de yorulabilecek hadisler olduğunu belirtir. Nitekim bu hadisleri nakleden ve sahih kabul eden insanlardan Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in hilafetine inananların bulunması farklı şekillerde yorumlanabildiğine örnektir.

Şeriatın kendileri vasıtasıyla tespit edilebildiği ve şeriatı Müslümanlara aktaran sahâbenin, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in hilafeti üzerine neredeyse icmâ etmeleri ve onların tamamına hata nisbetinin de büyük bir soruna sebebiyet verebileceği gerekçesiyle de tevakkuf ettiklerini aktarmaktadır. Yine onların cennetlik olduğuna dair vârid olan çeşitli hadisler yanında, Bedir ehlinden olan bu ilk iki halifenin nasıl hareket etmiş olurlarsa olsunlar bağışlanmış olduklarını ve nebînin haberinin tersine dönmesinin câiz olmamasının da sebeplerden biri olduğunu dile getirmektedir.²³

Bu fırka mensuplarının bir başka gerekçesi de Hz. Ali gerçek hak sahibi olmasına rağmen, hakkı konusunda kusurlu davranıldığını dile getirmesi dışında, ilk iki halifeye biat etmiş, icraatlarının birçoğunda onları desteklemiş ve yardımını esirgememiş olmasıdır.

Kaydedilen bu gibi sebeplerle Cârûdiyye mensuplarının ilk iki halifenin durumu hakkında tevakkuf ettiğini belirten Dameğânî, onların imamete gelişleri konusunda hataları olmasına karşın fazilet yönünden sahâbîlerin önde gelenlerinden olduklarına inandıklarını ve onların durumunu en iyi bilen de ancak Allah olduğunu ifade eder ve şu âyeti nakleder: "Onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulacak değilsiniz."(Bakara 2/134). Bu konuda söz konusu âyeti Hz. Hasan soyundan Kâsım b. İbrâhim Ressî'nin (246/860) de kullandığı dikkat çekmektedir.²⁴ Dameğânî Cârûdîlerin metodunun, Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn, Hz. Hasan soyundan Abdullah b. Hasan ve çocukları gibi Ali evladı ve Şîilerden takva sahiplerinin metodu olduğunu belirterek Cârûdiyye'nin tevakkuf gerekçelerini aktarmayı sonlandırır.²⁵

²³ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni'ş-şevâib*, 83-4.

²⁴ Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile etkileşimi: Zeyd b. Ali'den Kâsım er-Ressî'nin Ölümüne Kadar* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 216.

²⁵ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni'ş-şevâib*, 85.

Burada dikkat çekici olan husus, Dameğânî'nin Cârûdiyye hakkında kaydettiği ve onların özellikle Hz. Ebû Bekir ve Ömer hakkında tevakkuf edilmesinin gerekçeleri olarak ileri sürdükleri görüşlerin, mezhepler tarihi kaynaklarında bu fırkaya ilişkin aktarılan görüşlerle uyuşmama ve oldukça farklı olmasıdır.²⁶ Dolayısıyla bu bilgileri başka bir kaynaktan almış olması muhtemeldir. Ancak bu kaynağın hangisi olduğu tespit edilememiştir.

Dameğânî Zeydiyye'nin kendi içerisinde ayrılmış olduğu bu üç ana fırka hakkında bilgi verdikten sonra genel olarak bu mezhebin eleştirdiği görüşlerini dile getirerek, eleştirme sebeplerini ve kimi zaman da karşı delillerini ortaya koymaktadır. Zeydiyye'nin görüşlerine eleştirilerini ortaya koyarken genelde Mu'tezîle'nin çoğunluğunun da bu görüşlere sahip olduğunu belirtmekten geri durmaması da dikkat çekici bir husustur.

2.1.2. Zeydiyye'ye Yöneltilen Eleştiriler

Zeydiyye'ye yöneltilen ilk eleştiri, mürtekb-i kebîre'ye şefaate konusudur. Dameğânî, Zeydiyye ile Mu'tezîle'nin çoğunun benimsediği; nebînin müslümanlardan günahkâr kimselere şefaate bulunmayacağına dair görüşlerini hatalı bularak, bu görüşün aksine aklî ve naklî deliller²⁷ ortaya koymaktadır. Ona göre nebi ahirette günahkâr müminlere şefaate edecektir. Günahkâr müminleri ve itaatkâr müminleri karşılaştırarak, günahkâr müminlerin ahiretteki durumunun tıpkı denizde kurtarılmayı bekleyen boğulan kişi gibi olduğunu, itaatkâr müminlerin ise karada olup güvenli bir şekilde, kazanacakları yüksek konumu bekleyen kişiler gibi olduklarını ifade eder.²⁸ Bu durumda şefaate edilmeye daha layık olanların tıpkı denizde boğulan kişi gibi olan günahkâr müminler olduklarını belirtmektedir. Yine ümmetin günahkârlarına şefaate olunacağına dair pek çok hadis bulunduğunu da vurgular. Daha sonra kâfirlere şefaatin olmayacağını da icmâ ile sabit olduğunu ifade etmektedir.²⁹ Dameğânî'nin günahkâr müminlere şefaate konusundaki yaklaşımında dikkat çeken nokta, Zeydiyye'den farklı, Ehl-i Sünnet'e yakın bir görüşü benimsemiş olmasıdır.

²⁶ Krş. Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bîşr Ali b İsmail b İshak Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve 'htilâfü'l-musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1969), 1/133-134; Kummî/Nevbahtî, *Şii firkalar = Kitabü'l-makâlât ve'l-fırak Fıraku's-Şia*, çev. Hasan Onat vd. (Ankara: Ankara Okulu, 2004), 92-94; Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b Abdülkerim Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Ahmed Fehmi Muhammed (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 183-185.

²⁷ Buhârî, "Ezan", 8; Tirmizî, "Salât", 25; Ebû Dâvud, "Salât", 38; İbn Mâce, "Ezan ve Sünnet", 4; Enbiyâ 21/28.

²⁸ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni's-şevaiib*, 85.

²⁹ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni's-şevaiib*, 86.

Zeydiyye'nin ve Mu'tezîle'nin görüşlerinden eleştiri konusu olan bir diğer görüş, insanın cennete yalnızca ameli ile girebileceğine inanmalarınıdır. Dameğânî, bu görüşün hatalı olduğunu vurgulayarak, insanın cennete yalnızca ameli ile giremeyeceğini, ameli yanında Allah'ın lütfu ve rahmetinin de cennete girmek için gerekli olduğunu ifade etmektedir.³⁰ Bu anlayışın hadislerde de oldukça yaygın olduğunu vurgulayarak, bu minvalde şu hadisi nakleder; “Kimse cennete ameli ile giremez. Dediler ki: Sen de mi ey Allah'ın Resûlü? Dedi ki: Ben de ancak Allah'ın hatalarımı affı ile örtmesiyle girebilirim.”³¹ Bu hadisten yola çıkarak da nebînin geçmiş ve gelecek bütün günahları bağışlanmış, masum ve cehenneme girmesi de mümkün olmayan biri olarak, bu ifadeleri sarf etmesinin hikmetini, onun ümmetinin zihinlerine bu anlayışı yerleştirmek istemesi olduğunu belirtmektedir. Bu minvalde âyetlerde³² rahmet ve ödüllendirmenin amel ile zikredilmesinin tesadüfen olmadığına da dikkat çekmektedir. Dameğânî'nin bu konudaki anlayışının da Ehl-i Sünnet görüşüne yakın olduğu görülmektedir.

Zeydiyye ve Mu'tezîle'den bazı kişilerin benimsediği başkalarını tekfir etme görüşü de Dameğânî tarafından eleştirilmiştir. O bu kişilerin, akidevî konularda kendilerine muhalefet eden birçok kişinin kâfir olduklarına ve bu kişilerle müşriklerle cihat edildiği gibi cihat edilmesi gerektiğine inandıklarını belirtir. Bu inancın nebevî şeriata aykırı olduğunu dile getiren Dameğânî, hadislerde, iki şehâdeti ikrar eden bir kimsenin mal ve can dokunulmazlığı hususunda emin olacağına dair hükmün açık olduğunu belirtir. Tekfir görüşünü benimseyen kişilerle Ehl-i Sünnet içerisinde de Mâlikîler gibi bazı grupların aynı anlayışta olduğunu aktarır. Bu görüşe sahip kişilerin, bir sahâbîye sebbeden kişiyi tekfir ettiklerini ve bu kişinin katlini vâcip gördüklerini ifade eder. Bu anlayışın ise sahâbeden pek çok kişinin tekfir edilmesi ve katlinin vâcip görülmesi sonucunu doğuracağını vurgular. Bunun delilinin de herkesçe malum olan Siffin savaşında gerçekleşen, sahâbe arasındaki birbirlerini öldürmeye kadar varan olaylar olduğunu bildirir. Nitekim Hz. Ali ve Muaviye arasında da bir-takım söz, fiil ile sebbetmeler ve kötülükler meydana geldiğini kaydeden Dameğânî, müslümanlardan herhangi bir kişinin sahâbîlerden bazılarını, aralarındaki çatışmalar ve anlaşmazlıklar nedeniyle küfürle itham edemeyeceğini de özellikle söyler.³³ O, bu görüşleri ile de Ehl-i Sünnet'e yakın bir duruş sergilemektedir. Ayrıca Müslümanların birlik ve beraberliğine yaptığı vurgu da dikkate değerdir.

Dameğânî tarafından eleştirilen görüşlerden bir diğeri de Zeydîlerin halife ve halifelîğe dair bazı düşünceleridir. Bunlardan ilki halifeye ve namaz imamlarına, şeriatta olmayan şartlar koşmaları ve bunun neticesinde ise şartların

³⁰ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni'ş-şevâib*, 86.

³¹ Buhârî, “Merdâ”, 19; Müslim, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 72; İbn Mâce, “Zühhd”, 20.

³² A'râf 7/56.

³³ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni'ş-şevâib*, 87.

olgunlaşmaması sebebiyle imamlarının kalmamasıdır.³⁴ Yine bölgelerinin uzak olması şartıyla, aynı anda iki halifenin var olmasını câiz görmeleri, halife ve halifelğe dair eleştirilen diğer bir görüşleridir. Onların bu ikinci görüşlerine fiilî olarak tarihte Nâsır el-Utrûş'un (304/917) İran'da Taberistan Zeydi Devleti'nde,³⁵ Hâdî ile-l'hakk Yahya b. el-Hüseyn'in (298/977) Yemen'de kurduğu Zeydi Devleti'nde³⁶ aynı anda İmam olarak kabul edilmiş olmalarını örnek verir. Bu ikisinin de halife oldukları zamanda hükümlerinin, tabiilerince geçerli görülmesine ve birinin diğerinin ölümüne ferman vermesi durumunda, fetvasının uygulanması gerektiğine inandıklarına da dikkat çekmektedir. Ancak bu anlayışın dinî delillerle uyuşmadığını dile getiren Dameğânî, Hz. Peygamber'in bu konuda şöyle dediğini aktarır: "İki halife ortaya çıkarsa, onlardan diğerini öldürün."³⁷ Bu hadisin vürûdu ve Zeydiyye'nin görüşüne karşı çıkmasının sebebi olarak da ümmetin gücünün parçalanması, cemaatlerinin zayıflayıp, yok olması, düzenlerinin dağılması ve aralarında düşmanlıkların doğması gibi tehlikeleri vurgulamaktadır. Bu hususta "Bir kında iki kılıç olmaz" şeklinde bir atasözü olduğunu da belirten Dameğânî'nin burada da Müslümanların birlik ve beraberliğine yaptığı vurgu dikkat çekicidir.³⁸

Zeydiyye'ye ve aynı zamanda Mu'tezile'nin çoğunluğuna yöneltilen eleştirilerden biri de onların kerâmetlerin çoğunu inkâr etmeleri ve sâlih kişiler hakkında kötü konuşmalarıdır.³⁹ Bu konuda Mu'tezile, âdete muhalif olarak velîlerden kerâmet sâdir olmasını reddetmiştir. Zeydîler de bu hususta onların anlayışlarını benimsemişlerdir.⁴⁰

Zeydiyye'ye yöneltilen son eleştiri de bu mezhep mensuplarının, imamları Zeyd b. Ali'ye intisab etmiş olmalarına rağmen, fûrû fikhın büyük bir bölümünde; imamları Zeyd'in görüşlerini benimsememiş olmalarıdır. Zeydîlerin bu eleştiriye cevap olarak kendilerinin fûrû fikhı Zeyd b. Ali'nin tabiilerinden almış olduklarını belirttiklerini aktaran Dameğânî bu durumu, tıpkı Ehl-i Sünnet'in fikhî mezheplerindeki duruma benzettiklerini belirtir. Nitekim dört fikhî mezhepten Şâfiîlerin, Şâfiî'nin (204/820) tabiilerinin, Mâlikîlerin, Mâlik'in (179/795) tabiilerinin, Hanefîlerin Ebû Hanîfe'nin (150/767) tabiileri olan Züfer (158/775), Ebû Yusuf (182/798) ve Muhammed b. Hasan Şeybânî'nin (189/805) neslinin fûrû fikh fikirlerini kabul etmeleri gibi olduğunu vurguladıklarını ifade etmektedir.

³⁴ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni'ş-şevaib*, 87.

³⁵ Taberistan Zeydi Devleti ile ilgili olarak bkz. Hasan Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri* (Ankara: Afşar Matbaası, 2012).

³⁶ Yemen Zeydi devleti hakkında bkz. Yusuf Gökâlp, *Şii gelenekte alternatif bir iktidar mücadelesi erken dönem Zeydilik* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 131.

³⁷ Müslim, "İmâre", 61.

³⁸ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni'ş-şevaib*, 88.

³⁹ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni'ş-şevaib*, 89.

⁴⁰ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 184; Bağdâdî, *Ehl-i sünnet akaidi*, 217.

Ancak Zeydiyye'nin durumu ile Ehl-i Sünnet'in durumu arasında temel bir fark olduğunu belirten Dameğânî, Ehl-i Sünnet'ten zikredilen söz konusu fakihlerin tâbîleri, kendi imamlarının ortaya koyduğu görüşleri ayrıntılandırmış, onlara ilaveler yapmış, imamlarının görüşlerinden hatalı olanları düzeltmişse de Zeydilerin, imamları Zeyd b. Ali'nin fikhında bunu yapmadıklarını vurgular.⁴¹ Zeydiyye'nin fıkha dair meselelerde Zeyd b. Ali'yi muhalifleri gibi gördüklerini ve kendi imamlarından üç imama dayandıklarını bildirir. Söz konusu imamlar; Hz. Hasan'ın soyundan iki, Hz. Hüseyin'in çocuklarından da bir kişidir. Muhtemelen Hz. Hasan'ın çocuklarından kastı, Kasım er-Ressî (246/860) ve onun torunu Hadi ile'l-Hakk Yahya b. el-Hüseyin, Hz. Hüseyin'in çocuklarından biriyle kastı da Nâsır Utrûş'dur. Dameğânî Zeydîlerin fûrû fıkıh konularında en fazla Hanefîlerle uyum içerisinde olduklarını, akide konuları ve imamet hususunda ise imamları Zeyd b. Ali'nin görüşlerine tabi olduklarını söyler.⁴²

Zeydiyye'ye eleştirilerini bunlarla sınırlı tutan Dameğânî, bu mezhep mensuplarının coğrafi olarak yaşadıkları ve güç sahibi oldukları beldeleri de zikreder. Bu bölgeler şunlardır; İran'da Deyleman, Gîlân, Cürcan'ın bir parçası, Rey ve İsfahan. Irak'ın kuzeyinde Enbar ve Kûfe, Hicaz'da Mekke ve Medine haricindeki bütün yerleşim yerleri. Zeydîlerin Yemen'de dağlık bölgelerde (kuzey kesimi), Sa'de, San'a, Zemâr vb. gibi şehirlerde yaşadıklarını ve yine onların, Hillî ve bu şehir ile Yemen arasında bulunan Mihlaf beldesi gibi ova ve düzlüklerde yaşadıklarını zikreder. Batı'da Evras Dağları şeklinde adlandırılan dağlarda da Zeydîlerin kalabalık topluluklar olarak varlıklarını devam ettirdiklerini belirtir.⁴³ Ayrıca bu mezhep mensuplarının Sünnîlerin hakim oldukları şehirlerde Hanefî mezhebi içerisinde gizlendiklerini ifade eder. Böyle olmasının nedenini de Ebû Hanîfe'nin Zeyd b. Ali taraftarlarından ve takipçilerinden olması şeklinde açıklar.⁴⁴ Bu bilgiler, yazarın döneminde Zeydîlerin yaşadıkları yerler hakkında fikir vermesi bakımından önemlidir.

Netice itibarıyla Dameğânî, bu mezhebe mensup kişilerin, eleştirilen söz konusu görüşlerine rağmen Şîa'nın en müttâkilerinden olduklarını⁴⁵ ifade eder.

2.2. İsnâşeriyye

Şîa'nın kendi içerisinde ayrıldığı ikinci fırka olarak İsnâşeriyye'yi ele alan Dameğânî, öncelikle bu mezhep hakkında genel bilgiler verir. Ardından bu fırkanın

⁴¹ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ anî's-şevaib*, 89.

⁴² Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ anî's-şevaib*, 90.

⁴³ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ anî's-şevaib*, 90.

⁴⁴ Mehmet Ümit, "Zeydiler ile Hanefîler Arasındaki İlişkiler Üzerine", *Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu I* (2017), 283-284.

⁴⁵ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ anî's-şevaib*, 91.

kendi içerisinde ayrılmış olduğu beş kolu zikrederek, bunlar hakkında kısaca bilgi verir. Burada altıncı imamı Cafer Sadık'tan sonra ayrılmış oldukları beş grubu zikretmektedir. Daha sonra da genel olarak bu fırkanın katılmadığı görüşlerini dile getirerek, bu görüşlere karşı çıkma sebeplerini hem aklî hem de naklî delillerle temellendirir. Burada özellikle dikkat çekici olan husus Dameğânî'nin hayatının ilk dönemlerinde Şîa'nın kollarından olan İsnâaşeriyye'ye mensup olduğu gerçeğidir. Nitekim daha sonra bu fırkaya mensubiyetinin son bulduğunu kendisi de ifade etmektedir.⁴⁶ Dolayısıyla içerisinde yetiştiği gruba içeriden bir gözle yönelttiği eleştiriler ayrıca dikkate değerdir.

Fırkaya verilen isimler ve bu isimlendirmelerin gerekçeleri, Dameğânî'nin fırkaya dair ele aldığı ilk konudur. İsnâaşeriyye isimlendirmesinin sebebi; Hz. Peygamber'den sonra imametın 12 imama ait olduğu ve sözkonusu 12 imamın da Hz. Ali, Hasan, Hüseyin ve Hüseyin soyundan 9 kişi olduğuna dair inançlarıdır. Râfıza isimlendirmesinin, Zeyd b. Ali ile Ehl-i beytten diğer imamlara muhalefet etmeleri ve onları reddetmelerinden dolayı verildiğini ifade eder.⁴⁷ Bu isimlendirmeyi bir başka yönden de ele alan Dameğânî "Âmme" olarak ifade ettiği ve bu isimlendirme ile de muhtemel olarak işaret ettiği Ehl-i Sünnet'in sözkonusu mezhep taraftarlarını Râfıza şeklinde adlandırmalarının nedeninin de onların, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'e karşı çıkıp, onları reddetmeleri olduğunu kaydetmektedir. Râfıza ismi ile ilgili bu ikinci söylemin de makâlât kitaplarında yer olmadığını belirtir.

Nitekim Dameğânî'nin bu ikinci tanımı da dikkate değer bir tanımdır. Bunların ardından sırasıyla Hüseyin b. Ali'den sonraki imamların isimlerini zikreden Dameğânî, en son Muhammed b. el-Hasan (gaybeti 260/874-)'ı zikreder. Bu fırkanın benimsediği inanca göre, Muhammed b. Hasan ahir zamanda, Deccâlden sonra gelecek muntazar imamdır. Şehristânî'nin bu mezhebin 73'ten fazla alt kolu olduğunu belirttiğini aktararak, bu fırkanın da kendi içerisinde ayrıldığı ana kolları sıralayıp, onlar hakkında kısa bilgiler vermekle yetinir.⁴⁸

2.2.1. İsnâaşeriyye Fırkaları

Ca'fer Sâdık'ın (148/765) vefatının ardından, nass hususunda taraftarlarının, beş fırkaya ayrıldıkları ve bu beş fırkanın da şunlar olduğu kaydedilir: Nâvûsiyye,

⁴⁶ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlısa anî'ş-şevaib*, 133.

⁴⁷ Râfıza kavramı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Etan Kohlberg - Halil İbrahim Bulut, "İmâmiyye Şiası Geleneğinde 'Râfîzî' Terimi", *Kelâm Araştırmaları Dergisi (Kader)* II/2 (2004), 117-124; Benli, "Râfıza Adlandırılmasının İlk Kullanımına İlişkin Değerlendirmeler", 31-69; Nezir Maviş, "Râfıza İsmının Şîî Düşünce ve İmâmiyye ile İltisâkı", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* VI/1 (2022), 294-316.

⁴⁸ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlısa anî'ş-şevaib*, 91.

Fethiyye, Sumeytiyye, Museviyye ve İsmâiliyye.⁴⁹ Daha sonra bu fırkalar hakkında aşağıda ifade edildiği şekliyle kısaca bilgi verilir:

Nâvûsiyye: Basra halkından Nâvûs isminde bir kimseye nisbet edilerek bu adla isimlendirilen fırka mensuplarının, Ca'fer Sâdık'ı hayatta ve muntazar mehdî kabul ettiklerini belirten Dameğânî, sözkonusu inançlarının kaynağını da Ca'fer'in bu fırka mensuplarına söz konusu bilgiyi verdiğini ileri sürmeleri olarak aktarır.⁵⁰

Fethiyye: Ca'fer Sâdık'ın ardından imametini, oğlu Abdullah'a (149/766) ait olduğunu iddia eden bu fırkanın, böyle inanmalarının sebebi de Abdullah'ın, babalarının vefatından sonra sağ olan kardeşler arasında en büyüğü olması ve babasının da Abdullah'ın imameti istikametinde bilgi vermesi olarak açıklanmaktadır. Dameğânî bu fırkanın Ammar adında bir şahsa nisbet edilerek Ammâriyye, Abdullah b. Fetih/Feth adında bir şahsa nisbet edilerek de Fethiyye şeklinde isimlendirildiğini ifade eder. Abdullah b. Feth'in başlarda Museviyye'ye mensupken daha sonra Abdullah'ın imameti söylemine döndüğünü belirtir. Bu fırka Ca'fer Sâdık'ın kendilerine "İmamınız, basık-yayvan kafalı olacak" şeklinde imamın bazı fiziksel özelliklerini tarif ettiğini, Abdullah'ın da basık/yayvan bir kafa yapısına sahip olduğunu iddia ederler.⁵¹

Sümeytiyye-Sımtiyye: Yahya b. Ebî Sumeyt'e nisbetle bu ismi almışlardır. Dameğânî bu grubun Ca'fer Sâdık'ın ardından imamın, oğlu Muhammed ve onu bu konuma ta'yin edenin de babası Ca'fer olduğuna inandıklarını ifade etmektedir.⁵²

Museviyye: Musa b. Ca'fer'in (183/799) imametini inanan bu gruba göre Musa'yı imamete babası Ca'fer ta'yin etmiştir. Dameğânî bu fırkanın Mufaddal b. Ömer (2./7. yüzyıl) isimli bir şahsa nisbetle Mufaddaliyye olarak da isimlendirildiğini bildirir.⁵³

İsmâiliyye: Ca'fer Sâdık'ın vefat etmesinden sonra imametini onun en büyük oğlu İsmâil'in (138/755-56 [?]) hakkı olduğunu iddia eden bir gruptur. Ca'fer'in en büyük oğlunun İsmâil olduğu gerekçesiyle iddialarını delillendiren bu fırka mensupları, İsmâil'in babasından evvel ölüp ölmediği konusunda ihtilâf etmişlerdir. Onlardan bir grup, babasının İsmâil'i ölmüş göstererek Abbasî halifelerine takiyye yaptığını söylemiştir. Bir kısmı ise İsmâil'in ölümünü kabul edip, İsmâil'den sonra oğlu Muhammed'in (179/795 [?]) imametini öne sürmüşlerdir. Gerekçe olarak da nassın geri çekilemeyeceğini, imametini İsmâil'den sonra başka bir kardeşine geçmeyeceğini, bu sebeple de oğlu

⁴⁹ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa ani's-şevaib*, 96. Krş. Kummî/Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 194-217; Şehristani, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/195-198.

⁵⁰ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa ani's-şevaib*, 97.

⁵¹ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa ani's-şevaib*, 97.

⁵² Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa ani's-şevaib*, 97; Bu fırka, Nevbahtî ve Ebû Halef el-Eş'ârî el-Kummî'de Sumeytiyye, Bağdâdî ve Şehristânî'de Şumeytiyye şeklinde kaydedilmektedir. Bkz. Kummî/Nevbahtî, *Şii fırkalar*, 208. Dipnot 40.

⁵³ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa ani's-şevaib*, 98.

Muhammed'e geçtiğini öne sürerler. Bu fırka Mübarek isimli reislerine nisbetle Mübarekiyye olarak da anılmaktadır. Dameğânî, bu fırka içerisinde bir grubun da İsmâîl'in ölmeyip, hayatta ve beklenen (muntazar) imam olduğunu ileri sürdüklerini ve bu şekilde inananların onların çoğunluğunu teşkil ettiğini belirtir. Son olarak Dameğânî bu fırkanın hepsinin kendi yaşadığı zamanda ümmetin icmâsıyla bâtinî kâfirler olarak kabul edildiklerini zikretmektedir.⁵⁴

Dameğânî, İsnâşeriyye'nin imamlar konusundaki delillendirmelerinde ve Ca'fer Sâdik'ı görüp, onun arkadaşı olduklarını öne süren şahısların ifadelerinde de çelişkiler bulunduğunu dile getirmektedir. Onların büyük bir kısmının, kendi yaşadığı zamanda Mufaddaliyye koluna bağlı olup, onların Musa b. Cafer'in vefatından sonra ayrıldıkları dört farklı grubu ve onların görüşlerini kısaca ifade eder. Ardından İmâmiyye'nin 8. İmamı Ali er-Rızâ'nın (203/819) vefatından sonra da gruplara ayrıldıklarını belirterek, söz konusu fırkaların görüşlerine de çok kısa bir şekilde yer verir. Bu fırkalar içerisinde Ali b. Musa'nın henüz küçük bir çocuk olan oğlu Muhammed'in (220/835) imametini inananları da ağır bir dille eleştirir. Ardından bu grupların, Muhammed b. Ali'nin ölümünden sonra da imametini kime geçeceği hususunda ihtilâf ettiklerini, neticede Ali b. Muhammed'in imametini, onun vefatından sonra da ihtilaf ettiklerini, çoğunluğun Cafer b. Ali'nin diğerlerinin ise Hasan b. Ali el-Askerî'nin (260/874) imametini benimsediklerini belirtir.⁵⁵

Dameğânî, Hasan el-Askerî'nin imam olduğunu benimseyenlerin de onun ölümünün ardından ondan fazla gruba ayrıldıklarını,⁵⁶ bu gruplardan birinin, Hasan'ın kardeşi Ca'fer'in imametini ileri sürdüklerini ifade eder. Onlara göre Hasan el-Askerî'nin vefatı ve eşinin onun mirasından payını aldıktan sonra, Hasan'ın soyundan biri olmadığından onun mirasının geri kalanını kardeşi Ca'fer b. Ali'nin almıştı. Bununla birlikte Râfızîlerden bazıları, Hasan el-Askerî'nin erkek çocuğu olmamasının mümkün olmadığını belirtmeleri üzerine, onun karısının, hamile olma ihtimali göz önünde bulundurularak, Kadı İbn Ebî Şevârib'in evinde birkaç yıl misafir edilmiştir. Dameğânî, bu hanımın hamile olmadığı anlaşılınca, Hasan el-Askerî'nin taraftarlarının çoğunun kardeşi Ca'fer'in imametini benimsediklerini, ayrıca Ca'fer b. Ali'nin beklenen mehdî olduğuna inandıklarını da dile getirir. Hasan el-Askerî'nin vefatının ardından taraftarlarının ayrıldıkları grupların fikirlerini de kısaca zikreder.⁵⁷

Dameğânî'nin İmâmiyye Şîası ile ilgili buraya kadar aktardığı bilgiler hususunda, büyük orandaki benzerliğinden dolayı kendisi isim vermese de

⁵⁴ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni ş-şevâib*, 99.

⁵⁵ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni ş-şevâib*, 99-100.

⁵⁶ Krş. Kummî/Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, 241 vd.

⁵⁷ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni ş-şevâib*, 101.

muhtemelen Nevbahti ve Ebû Halef el-Eş'arî'nin eserlerinden yararlanmış olduğunu ifade edebiliriz.

İsnâaşeriyye'nin, hükümlerin imamdan başkasından alınmayacağına dair inançlarını dile getiren Dameğânî, imamlarının muhaliflerinden gizlenmesi durumunun anlaşılabilir olsa da kendi tâbîlerinden gizlenmesinin anlaşılabilir bir durum olmadığını vurgular. Dameğânî kendi yaşadığı döneme kadar geçmiş olan 400 küsur yıldır gizlenmiş olduğu kendi mensuplarınca da bilinen imamın gizli olması ile ilgili öne sürdükleri yalanların geçersiz olduğunu ifade eder. Bu mezhep mensuplarının konuyla ilgili geçen zaman içerisinde bazı hurafelere inandıklarını dile getiren Dameğânî örnek olarak, onların dağlardaki mağaralara gidip, mağara kapılarında bekledikleri imamın çıkması umuduyla davul çaldıklarını belirtmektedir. Şehristânî'nin de onlar hakkında, gaybetin 250 yıl uzaması durumuna şaşırmış olduklarını ve zamanla bu fırka mensupları arasında da birbirlerini tekfir etme gibi durumların ortaya çıktığını aktardığını belirtmektedir.⁵⁸ Dameğânî'nin Şehristânî'nin kitabında aktardığını belirttiği bu ifadeleri, Şehristânî'nin kitabında tespit edemedik.

2.2.2. İsnâaşeriyye'ye Yöneltilen Eleştiriler

Bu mezhep mensuplarının görüşlerinden birçoğu sebebiyle eleştirildiklerini belirten Dameğânî, onlardan takvalı kişilerin Hz. Ali'ye olan sevgileri dışında herhangi bir inançlarının takdire şayan olmadığını ifade eder. Onların Hz. Ali'nin kardeşleri ve zürriyetine buğz ederek lekelenmiş olduklarını belirtir. Müttâki ve bilgili kişilerden bu mezhebe meyledenin bulunmayacağını, çünkü bu mezhebin görüşlerinin kabul edilebilir olmadığını vurgular. Bu mezhebe yöneltilecek eleştirilerin bu risalenin hacmini aştığını zikreden Dameğânî, fikir vermesi için onlardan sadece bazılarını ele alacağını dile getirir.⁵⁹

2.2.2.1. Akide

İsnâaşeriyye fırkasının eleştirilen görüşlerinin bir kısmı akideye dair görüşlerdir. Dameğânî, onların akide konusunda tek bir mezhebe bağlı kalmayıp, farklı mezheplerin akidelerinden benimsedikleri esaslar olduğunu, makâlat kitaplarında anlatıldığına göre, onların önce Cebriyye ve Müşebbihe'nin görüşlerini benimsediklerini, daha sonra da Mu'tezile'nin görüşlerini kabul ettiklerini ifade eder. Kendi döneminde de bu fırkanın usûle dair görüşlerinin imamet dışında Mu'tezile'ye yakın olduğunu belirtir.⁶⁰

⁵⁸ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni'ş-şevaiib*, 101.

⁵⁹ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni'ş-şevaiib*, 91-2.

⁶⁰ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni'ş-şevaiib*, 102-3.

Risalesinin başka bir başlığında, bu mezhep mensuplarının, imanın amelsiz söz ve ikrar olduğunu, iki şehâdetle birlikte 12 imama inandıklarını ikrar eden kişinin, bütün isyan amellerini işlemiş olsa dahi imanına zarar gelmeyeceğine dair inançlarından dolayı hepsinin Mürcîî görüşlere sahip olduklarını zikreder. Mürcie ile ilgili, yetmiş Nebî'nin diliyle lanetlendiğine dair⁶¹ rivayeti⁶² aktaran Dameğânî, onların bu tür inançlarının Kitâb ve Sünnet'teki açık delillerle geçersiz olduğunu belirtir.⁶³

İsnaaşeriyye mensuplarının, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in gerçekte Peygamber'e iman etmediği ve münafık olduğunu iddia ettiklerini, bu iddiaların açıkça iftira olduğunu, yine nübüvvetin Hz. Ali'ye geldiğini ancak, Cebrail'in hata ile Hz. Muhammed'e gittiği iddialarının da gerçeklerle alakası olmadığını zikreder.⁶⁴ Bâkılânî ve Abdülkahir el-Bağdâdî, Hz. Alinin nebiliği iddiasının, gulât Şîa'dan Gurâbiyye adı verilen bir grup tarafından öne sürüldüğünü kaydetmelerine,⁶⁵ İmâmî kaynaklarda bu isme ve kendilerine ilişkin bu fikre yer verilmemesine rağmen Dameğânî'nin bunu İmâmiyye'ye de nisbet etmesinde muhtemelen onları eleştiri gayretinin etkili olduğu ifade edilebilir.

Bu fırka mensuplarının bir diğer iddiaları da İsmâiliyye ve Cârûdiyye'nin esasen kendi fırkalarının bir kolu olduğu iddialarıdır. İsmâiliyye için böyle bir iddiada bulunma sebeplerini, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'e sebbetme hususunda İmâmiyye ile mutabık olmaları şeklinde belirten Dameğânî bu durumu hayretle karşılar. İsmâiliyye'nin, şeriatı te'villerle iptal etmesi sebebiyle ümmetin icmâsı ile küfre düşmüş olduklarının bilinmesine rağmen İsnaaşeriyye mensuplarının sırf Hz. Ebû Bekir ve Ömer'e sebbetme hususunda birleşmeleri sebebiyle böyle bir yakınlık hissetmelerini şiddetle kınar. Zeydiyye'den Cârûdiyye'nin de ircâ fikrini

⁶¹ Kaderîlik ve Mürcîîlik ile ilgili rivayetler ve değerlendirilmesi için bkz. Yavuz Köktaş, "Kaderiyye ve Mürcie ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/2 (2003), 113-143.

⁶² Hadis müellifin eserinde daha önce (s. 50) geçtiğinden, burada hadisin uzun şeklini vermez. Hadisin uzun şekli şöyledir: "70 Nebî'nin dilinde lanetlenmiş iki sınıf vardır, bunlar: Kaderiyye ve Mürcîe'dir, denildi ki: Kaderiyye (kastı Cebriyye) kimlerdir ey Allah'ın resûlü? Dedi ki: Günahlarını Allah'a atfedenler ve muhakkak ki bu Allah'ın kaderindedir diyenlerdir, denildi ki: Mürcîe kimdir? Dedi ki: İmân âmelsiz sözdür diyenlerdir." Hadis, kaynaklarda bu lafızlarla geçmemektedir. Hadisin benzeri: "Ümmetimden İslâm'dan nasibi olmayan iki sınıf vardır, bunlar; Mürcie ve Kaderiyye'dir" lafızlarıyla geçer. Tirmizî, Kader, 13; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

⁶³ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa anî's-şevaiib*, 106.

⁶⁴ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa anî's-şevaiib*, 106.

⁶⁵ Ebû Mansur Abdülkahir b Tahir b Muhammed Temimi Abdülkâhir Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2014), 176; Ali Aslan, *Bâkılânî'nin Keşfü Esrâri'l-Bâtıniyye adlı eserinin tahkik ve tahlili* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2018), 129-130.

benimsememiş olması sebebiyle bu mezhepten olmasının mümkün olmadığını ifade eder.⁶⁶

2.2.2.2. İmâmlar

Dameğânî bu mezhep mensuplarının itikâda dair esaslarını, güvenilir âlimlerden ve kendi mezhep imamlarından almadıkları hususunda makâlât yazarlarının ittifak halinde olduklarını belirtir. Mezhebin görüşlerinin, Mansur ed-Devanikî'nin,⁶⁷ Ali evladının faziletliyelerinden bir grubu öldürmesinden sonra uydurulmuş esaslar olduğunu vurgular. Mansur'un bunu nasıl gerçekleştirdiğini de kısa bir şekilde özetler.⁶⁸ Ancak Ca'fer Sâdık'ın bu görüşleri duyduğunda Şîa'da bu tür görüşlerin yeri olmadığını ve buna şiddetle karşı çıktığını söyler. Buna rağmen bu mezhep mensuplarının onun bu söylediklerini reddederek, Ca'fer'in takıyye niyetiyle böyle söylediğini iddia ettiklerini ifade eder. Bu takıyye anlayışının da ileride mezhep içerisinde daha da çarpık inanışlara yol açtığını, böylece Ebû Devanikî'nin amacına ulaşmış olduğunu kaydeder.⁶⁹ Dameğânî'nin aktardığı İmâmiyye Şîası ve Abbâsî Halifesi Mansur ile ilgili bu bilgiyi aldığı kaynağı tespit edemedik.

İsnâaşeriyye'nin iddia ettiği imamet meselesinde nassların varlığı ve açıklığı hususuna da değinen Dameğânî, imamet konusunda açık bir nass olmadığını ısrarla vurgular. Özellikle de Hüseyin evladının imametine dair Peygamber'den bir şey nakledilmediği konusunda bu mezhep ehli dışındaki Müslümanların icmâsı bulunduğunu belirtir. Böyle bir nakil olmadığı halde bu mezhep mensuplarının ısrarla bu şekilde bir inanca sahip olmalarının da Mansur'un hile ile mezhep görüşleri arasına soktuğu fikirler kanalıyla gelmiş olması ihtimaline dayanabileceğini ifade eder. Bununla birlikte Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra herhangi bir nass olmadığı hususunda mezhep mensupları arasında bir ittifak olduğunu dile getirir. Bu sözlerini de Zeyd b. Ali isyanına kadar, Hasan ve Hüseyin evladından hiçbirinin gelen tekliflere rağmen bizzat ayaklanmayı kabul

⁶⁶ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni's-şevaib*, 107.

⁶⁷ Abbasîlerin ikinci halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr (ö. 158/775).

⁶⁸ Abbasi Halifesi Mansur, Şîa'nın cahil kesimleri arasında bir metnin yayılmasını sağlamıştır ve zaman içerisinde onların da buna inandıkları iddia edilmektedir. Bu metin şöyledir: "İsrailoğullarının 12 tane nakibi-ileri gelenleri vardır ve İsa'dan sonra da onun ümmeti içerisinde 12 tane (havarisi) vardı ve Cebrail de ümmet-i Muhammed'in halifelerinin isimlerinin yazdığı bir levha ile inmiş ve Muhammed (s.a.v.)'den sonra da imamların 12 kişi olduğunu vahyetmiştir. Onlardan Ca'fer Sadık'a kadar beşi geçmiştir ve Ca'fer de onların altıncısıdır. Ca'fer'in hilafet arzusunda olmayan-olmayacak, zahit bir kimse olduğunu öğrenince, diğer gelecek altı halifenin de bu kişinin soyundan olduğu anlaşılır." Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni's-şevaib*, 93.

⁶⁹ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni's-şevaib*, 92-3.

etmemeleriyle örneklendirir. İmamet meselesinin usûlü'd-dîne dair meselelerden biri olduğunu da belirten Dameğânî, bu konuda Kur'ân'dan ve sahih hadislerden te'vile ihtimali bulunmayan kat'î bir delil ya da Müslümanların icmânının dışında kalan bir delil benimsenmesinin mümkün olmadığını söyler. Bu mezhep mensuplarından, imamet inanışlarına dair delil istendiği takdirde, İmâmiyye'nin icmâsını delil olarak öne sürdüklerini ancak bunun geçerli bir delil olmadığını dile getirerek, bu görüşü ağır bir şekilde eleştirir. Bununla birlikte yaşanan fiili durumların da onların bu görüşlerini geçersiz kıldığını, zira kendi imamlarının da yanlarındaki kimseleri var/hayatta olan Ehl-i beyt mensuplarına tâdî olmaya teşvik ettiklerini bildirir. Bu konuda örneğin Ca'fer Sâdık'ın, oğulları Muhammed ve Abdullah'ı kendi amcası Zeyd b. Ali'nin (122/740) isyanına destek olmak üzere yolladığını zikreder. Yine Musa b. Ca'fer'in de oğullarını Hasan evladından ayaklanmalara destek olmak üzere yolladığını dile getiren Dameğânî, bu fırkanın imamlarının zâhid ve münzevi bir hayat tarzını benimsediklerini kaydeder. Oysa İmam olma iddiasını taşıyan bir kimsenin insanlardan uzakta bir hayat yaşamasının mümkün olmadığını ifade ederek, imamet iddiası hakkında onların çelişkilerini ortaya koyar.⁷⁰

İmamlar konusunda bir diğer eleştiri konusu ise imamların ilmi ve onların korunmuş (masum) oldukları iddiasıdır. İsnâaşeriyye'nin inancına göre imamlar gaybı bilmektedir, Peygamber'e gelen vahiy dışında imamlara da ilâhî yolla bilgiler verilmektedir; ayrıca onlar hatalardan ve unutmaktan korunmaktadırlar. Bu inanışlarının icmâ ile batıl olduğunu ifade eden Dameğânî, bu mezhep mensuplarının bu inançları sebebi ile imandan çıkmalarının dahi söz konusu olabileceğini vurgular. Bu görüşünü de bazı âyet⁷¹ ve hadislerle delillendirerek, peygamberlerin dahi hatalar yaptığının bilinmesine rağmen, imamların masum olmasının mümkün olmayacağını dile getirir.⁷² Bu tür iddiaların batıl olduğunun bir delilinin de kendi mezhep imamları tarafından bu minvaldeki iddiaların yalanlanması olduğunu kaydeder.⁷³

2.2.2.3. Hz. Hasan Neslinin Devam Etmediği İddiaları ve Mehdî Anlayışları

Dameğânî'nin İsnâaşeriyye'ye yönelttiği eleştirilerden biri de Hasan b. Ebî Talib'in (49/669) soyundan herhangi bir evladının kalmadığı ve soyunun kesildiği iddialarıdır. Bu mezhep mensuplarının iddialarına göre Hz. Hasan'ın evlatları, amcaları Hz. Hüseyin ile birlikte Kerbela hadisesinde öldürülmüşlerdir. Ancak kendisini Hz. Hasan'a nisbet edenler de gayrı meşru yolla dünyaya gelmiş

⁷⁰ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni ş-şevaiib*, 93-4-5-6.

⁷¹ En'âm 6/50.

⁷² Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni ş-şevaiib*, 103.

⁷³ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni ş-şevaiib*, 104.

çocuklardır. Bu iddiada bulunan herkesin de Meymun el-Kaddah'ın evlatları olduğu öne sürülür. Dameğânî, bu görüşlere ısrarla karşı çıkar. Akıl ve nâkil ehlinden tamamının, Kerbela olayının ardından Hz. Hasan'ın çocuklarından iki kişinin, Hz. Hüseyin'in çocuklarından da bir kişinin (Ali b. Hüseyin'in) hayatta kaldığını bileceğini belirtir. Hz. Hasan'ın çocuklarından en büyük oğlu Zeyd b. Hasan, Kerbela'ya gitmeyip Medine'de kalarak hayatta kalmış, Hasan b. Hasan (97/715-16) da amcası ile Kerbela'da isyana katılmış ve neticede teyzesi Esmâ binti Harice'nin himayesi ile öldürülmekten kurtulmuştur. Dameğânî, Hasan b. Hasan'ın Haccac b. Yusuf'un (95/714) valiliğinde de yaşamış olduğunu vurgular. Hz. Peygamber'den miras olarak kalan vakıflar ve sadaka gelirlerinin Hasan'a verildiğini, hatta Hz. Hasan soyundan Hicaz ve dışındaki yerlerde yaşayanların çoğunun, onun soyundan geldiklerinin bilinen bir gerçek olduğunu zikreder. Hasan evladının kendi yaşadığı dönemde dahi devam ettiğini belirten Dameğânî, onun soyunun devam etmediği iddiasını ve Hasan evladının da beklenen Mehdî'nin kendilerinden olmadığını kabullenmelerini hayretle karşılar. Ona göre meşhur ve sahih hadiste Mehdî'nin Hasan evladından olacağını bilinen bir gerçektir.⁷⁴

Mehdî el-Muntazar akidelerini daha geniş bir şekilde ele alan Dameğânî, bu mezhebin inancına göre beklenen imam aynı zamanda ahir zamanda çıkacağı söylenen Mehdî'dir. Onların bekledikleri imamın adı Muhammed b. Hasan el-Askerî'dir. Dameğânî bekledikleri imamın yani 12. imamın gelmesinin imkânsız olduğunu söyler. Buna gerekçe olarak da Hasan el-Askerî'nin çocuğunun olmamasını gösterir. 11. İmam kabul edilen Hasan el-Askerî'nin vefatından sonra kardeşi Ca'fer'in büyük bir titizlikle Hasan'ın çocuğu olma ihtimallerini araştırması ve sonuçta kâdînin, Hasan'ın çocuğu olmadığına kesin kanaat getirdiğinde, eşinin payı verildikten sonra mirasından kalan kısmının kardeşi Ca'fer'e verilmesine hükmetmesini de buna delil olarak gösterir. Dameğânî bu mezhep mensuplarının da zaman içerisinde Hasan el-Askerî'nin bir oğlu olup olmadığı hususunda ayrılığa düştüklerini ve kendi yaşadığı döneme kadar Muhammed ismindeki bu çocuğun yaşamaya devam ettiğini ileri sürdüklerini belirtir. Burada Nusayrielerin bazı ritüellerinden de bahseden Dameğânî, onların Mehdî anlayışına da ışık tutacak görüşler ortaya koyar. Dameğânî, Allah ve Resûlünün her durumda ve zamanda mevcut imama tâbî olmayı emrettiğini ve Peygamber'in ahir zamanda Deccâl ortaya çıktıktan sonra Mehdî'nin ortaya çıkacağı ve onun Hz. Hasan soyundan olacağını ifade ettiğini vurgular. Bu Mehdî'nin bazı özelliklerine değinerek, babasının Hz. Muhammed'in babasıyla aynı ismi taşıyacağını, ortaya çıktığında 40

⁷⁴ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa anî's-şevaib*, 111-112; Mehdinin soyu ile ilgili rivayetlerin bir değerlendirmesi için bkz. Yusuf Oktan, "Mehdînin Nesebi Hakkındaki Rivâyetlerin Yorumlamasında Mezhebî Temâyül", *İslâmî İlimler Dergisi* XVI/2 (2021), 7-30.

ile 50 yaş arasında bir yaşta olacağını nakleder.⁷⁵ Daha çok Sünnî kaynaklarda geçen Mehdînin Hz. Hasan soyundan geleceği⁷⁶ yaklaşımını Dameğânî'nin benimsemesi de dikkat çekicidir.

Dameğânî, İsnâaşeriyye'nin Mehdî konusundaki başka iddialarına da değinir. Onların Mehdî'nin ömrüyle ilgili olarak 800 yıldan fazla olacağını ve Deccâl'den önce zuhur edeceğini öne sürdüklerini aktarır. Onların Mehdî'nin Deccâl'den daha önce çıkacağı iddialarının Peygamber'in sözüne muhalefet etmek anlamına geldiğini belirterek, Mehdî'nin yaşı meselesinde de 800 senenin, ümmet arasındaki bilinen ortalama ömürle çelişen bir iddia olduğunu ve onların, söz konusu iddialarıyla Mehdî adeta bu ümmetten değilmiş gibi bir hesap yaptıklarına vurgu yapar.⁷⁷

Bu fırka mensuplarından bazılarının da gâib imamı bulunduğunu iddia ettiklerini aktaran Dameğânî, onların bu iddialarına rağmen ortaya herhangi bir delil koymadıklarını belirtir. Bunların asılsız iddialar olduğunun açıklığına vurgu yapar. Üstelik bu mezhep mensuplarının imamlar konusunda Allah'ın, resûlün ya da bizzat kendi imamlarının ifadelerini dahi benimsemediklerini dile getirir. Zira Hasan Askerî'nin bizatihi kendisi oğlu olmadığını kabul etmesine rağmen onların buna inanmadıklarını ifade eder. Bu bilgilerin makâlât kitaplarında açıkça ortaya konulduğunu da kaydeder.⁷⁸

2.2.2.4. Fıkhi Görüşlerine Dair Bazı Eleştiriler ve Mut'a Nikahı

Fikhî konularla ilgili de bu fırkanın bazı görüşleri Dameğânî tarafından eleştiri konusu yapılmıştır. Bunlardan biri kıyas, içtihad gibi yöntemleri kullanmanın ve âhâd hadisi kabul edip, bununla amel etmenin yanlış olduğu görüşüdür. Dameğânî bu görüşe katılmaz ve katılmama sebeplerini açıklar. Kıyas ve içtihad yöntemleri hakkında Kur'ân'da ve sünnette deliller bulunduğunu ve nebînin zamanından kendi zamanına kadar Müslümanların tamamının bu iki yöntemi benimsediklerini ifade eder. Bu mezhep mensuplarının aynı zamanda Kitap'ta ziyade ve noksan olduğunu iddia ettiklerini⁷⁹ belirten Dameğânî, sünneti de kabul etmeyen bu fırkanın, imamlarının sözlerinden başka bir nakli de delil olarak kabul

⁷⁵ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni'ş-şevaiib*, 113.

⁷⁶ Oktan, "Mehdînin Nesebi Hakkındaki Rivâyetlerin Yorumlamasında Mezhebî Temâyül", 11.

⁷⁷ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni'ş-şevaiib*, 113.

⁷⁸ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni'ş-şevaiib*, 113-4.

⁷⁹ İmâmiyye Şîası'nda Kur'ân'da tahrif iddiaları hakkında bkz. Sabuhi Şahavatov, "İmâmiyye Şîası'nın Kur'ân'ın Tahrifi Konusuna Yaklaşımı", *Usûl: İslam Araştırmaları* 22 (2014), 43-61; Abdülkerim Seber, "Muasır Şîî Âlimlerin Kur'an'da Tahrif İddialarına Bakışı: Şîî Kur'an Tarihleri Çerçevesinde Bazı Tespitler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVI/2 (2012), 767-792; Mehmet Ümit, "Kur'an'a Yönelik Tahrif İddialarına Zeydî Tepki", *Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* V/9 (Ocak 2006), 65-80.

etmediklerini vurgular. Akidede ve fûrûu fıkihta benimsedikleri birçok görüş ile imamlarının sözlerinin çeliştiğini söyleyerek, onların fûrua ilişkin görüşlerini de diğer fakihlerden “çaldıklarını” söyler. Dolayısıyla ahkâmlarını imamlardan değil de masum olmayan insanlardan “çaldıklarına” dair şüpheler olduğunu dile getirir.⁸⁰

Bu mezhep mensuplarının eleştirilme sebeplerinden bir diğeri de Cuma namazı kılmamaları, cemaati ikâme etmemeleridir. Dameğânî onların aynı zamanda ülkedeki idareciye verilmesi için zekâtlarını da toplamadıklarını, oysa zekâtın toplanıp mevcut idareciye/imama verilmesi yükümlülüğünün icmâ ile sabit dînî bir hüküm olduğunu belirtir.⁸¹

Eleştirilen uygulamalarından biri de haramları toplum için mübah görmeleridir. Bu mezhep mensuplarının cahilleri, içki içmeleri, zina etmeleri, insan öldürmeleri ve hırsızlık yapmalarından dolayı kınamadıklarını, bununla da kalmayıp, o cahillere mezheplerine girdikleri takdirde bu günahlardan temizleneceklerini vadettiklerini belirtir. Mut’a nikahının da bu mezhep içinde serbest görüldüğünü ifade eden Dameğânî, cahillere akitsiz de bu eylemi yapabileceklerini söyleyerek, biraz para karşılığı, kısa süreli yapılan sözkonusu nikahın zinanın bir çeşidi olduğunu belirtir. Böyle çirkin fiillerle cahilleri kendi mezheplerine çekmeyi amaçladıklarını, onların bununla ancak veballerini artırdıklarını ifade eder. Mut’a nikahının zararlarını Hz. Peygamber’in: “Mut’a yapan bir kavimde ancak bulaşıcı hastalık, veba yayılır ve üzerlerine düşmanlık musallat olur.”⁸² hadisiyle de ortaya koyar. Cahillerin bir nikâhın sahih olabilmesinin şartlarını bilmesi halinde bu mezhepten soğuyarak, bu mezhebe girmekte de herhangi bir kazanç görmeyeceklerini zikreder. İçkide büyük bir zarar ve zarara yol açan etkenler olduğu gibi mut’a nikahında da büyük bir zarar olduğunu, bundan dolayı Allah’ın, içkiyi haram kıldığı gibi mut’âyı da haram kıldığını vurgular.⁸³

2.2.2.5. Beda, Takıyye ve Sebbetme Anlayışları

Dameğânî’nin eleştirdiği görüşler arasında İsnâaşeriyye’nin beda, takıyye ve sebbetmeye dair anlayışları da yer alır. Bu mezhep mensuplarının Allah için bedâyı câiz gördüklerini, onların Allah’ın ayetleri/sözleri, kendi fikirleri ile uyuşmadığında bu gibi yollara tevessül ettiklerini vurgular. Onlar bir hususun olacağını iddia edip de bu husus gerçekleşmediği durumlarda, Allah’ın bedâda bulunduğunu (karar değiştirdiğini) söyleme cür’eti gösterdiklerini ifade eder.

⁸⁰ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlısa ani'ş-şevaib*, 102-3.

⁸¹ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlısa ani'ş-şevaib*, 113.

⁸² İbn Mâce, “Fiten”, 22.

⁸³ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlısa ani'ş-şevaib*, 115-6.

Buna, Ca'fer Sâdık'ın vefatının ardından kimin imam olacağı konusunu örnek verir. Bu mezhep mensuplarına göre Allah önce İsmail'i imam tayin etmiştir, ancak sonradan karar değiştirerek (bedâ) imamın Musâ Kazım olduğunu haber vermiştir.⁸⁴ Yine onların beklenen imamın kendi akranlarının vefat etmesinden sonra da ortaya çıkmaması durumunda Allah'ın karar değiştirdiği iddialarına sığındıklarını belirten Dameğânî, Allah'ın onları, bekledikleri bu kişi gerçekte var olmaksızın bıraktığını dile getirir. Onların Kur'ân'da noksan ve fazlalığı da câiz gördüklerini belirtir.⁸⁵

Dameğânî, Nebî ve imamlardan birinin hataen veya kasten günah işlemesinin mümkün olmadığına inandıklarını, bu inançlarından hareketle Kur'ân ayetlerinde geçen Peygamberlerin hatalarını da takıyye ve bedâ bağlamında yorumladıklarını zikreder. Bu tür görüşlerinin din anlayışında büyük bozulmalara ve Allah'ın sıfatlarını da inkâra varabileceğini vurgular.⁸⁶

Bu mezhep mensuplarının eleştirilen diğer bir anlayışı da takıyye yapmaya dair görüşleridir.⁸⁷ Dameğânî onların, takıyyeyi her durumda mübah görüp, mezheplerini de takıyye üzerine inşa etmekte bir sakınca görmediklerini ifade eder. Hatta imamlarının rivayetlerinden akidelerine uymayan şeyleri, onların bunları takıyye olarak söylediklerini iddia etmekten de çekinmediklerini kaydeder. Yine kendilerinden bir kişinin yalan yere yemin etmesine, gerektiğinde küfür ve normalde câiz olmayan şeyleri açıkça ifade etmesine takıyye bahanesiyle cevaz verdiklerini belirtir. Takıyyenin imamlara da başkalarına da hiçbir şartta câiz olmadığını zikreden Dameğânî, böyle bir uygulamaya cevaz verildiği takdirde söz konusu firkanın altüst olup, mezhep içinde hiç bir kişinin sözüne güvenilemeyeceğini dile getirir. Nifaka, dinden çıkmaya ve Müslümanların sözlerinin güvenilir olmasına sebebiyet verebilecek bu uygulamanın, can korkusuna yol açan zorlama dışında kullanılamayacağını da özellikle vurgular.⁸⁸

Bu mezhep mensuplarının yanlış olan bir diğer tutumları da sahâbeye,⁸⁹ sâlih kimselere ve Ehl-i beyt'e sebbetmeleridir. Kendilerinin Hz. Peygamber'in Ehl-i beyt'inden olduklarını iddia etmelerine rağmen, onun soyundan 12 imam dışında

⁸⁴ Krş. Kummî/Nevbahtî, *Şîî firkalar*, 202; Halil İbrahim Bulut, *Şîa'da Usuliliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2013), 310-314; Cemil Hakyemez, "Bedâ Düşüncesi ve Şîî İmamet Tartışmalarındaki Yeri", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* V/10 (2006/2), 29-49.

⁸⁵ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa ani's-şevaib*, 118.

⁸⁶ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa ani's-şevaib*, 119.

⁸⁷ İmâmiyye Şiası'nda takıyye inancı ve teşekkülü hususunda bkz. Cemil Hakyemez, "Şîî Takıyye İnancının Teşekkülü", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/6 (2004/2), 129-146.

⁸⁸ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa ani's-şevaib*, 105.

⁸⁹ İmâmiyye Şiası'nın sahâbe hakkındaki görüşleri için bkz. Etan Kohlberg, "Some Imâmî Shi'î Views on the Companions", *In Praise of the Few Studies in Shi'î Thought and History*, edit. Amin Ehteshami (Leiden: Koninklijke Brill NV, 2020), 51-84.

kalan kişilere, Ali evladından bu 12 imam dışında, hilafet iddiasıyla ortaya çıkanlara sebettiklerini, üstelik bu kişilerin, kendi imamlarının çocukları olup olmamasını da önemsemediklerini dile getirir. Buna Ca'fer Sâdık'ın imam olduğuna inanmalarına rağmen, onun çocukları ve hatta torunlarına dahi sebbetmelerini örnek verir. Onların isimlerinin içerdiği Şîa yani taraftar olma durumunun böyle çirkin fiillerle uyuşmadığını ifade eder.⁹⁰ Dameğânî, onların, dinlerini sebbetmeye dönüştürdüklerini, yaptıkları bu kötü fiil sebebiyle simâlarında ne kadar ibadet etseler de kaybolmayan bir siyahlık olduğunu belirtir.⁹¹

Bu mezhep mensuplarının inançlarından biri de açamadıkları bir kapı olduğu zaman, sebbetmenin o kapıyı açacağına dair inançlarıdır. Dameğânî, sebbetmenin gıybet ve laf taşıyıcılığından daha ağır bir günah olduğunu dile getirir ve bu fiilin yanlışlığını âyetler ve hadislerle delillendirir. Ayrıca İsnâşeriyye'nin benimsedikleri mezhep imamlarının sebbeden, beddua ve lanette bulunan kimseler olmamalarına rağmen onların, şeytana dahi sahâbeye ve sâlih kimselere ettikleri kadar sebbetmediklerini zikreder.⁹²

Sonuç olarak Dameğânî'nin düşüncesine göre; hadislerde ahir zamanda ortaya çıkacağı haber verilen Mehdî, İsnâşeriyye'nin inandığı gibi Hüseyin evladından 12. İmam değil de Hasan evladından olacaktır. Yine Hasan el-Askerî de oğlu olmadan vefat etmiştir. Dolayısıyla bu mezhep mensuplarının varlığına inandığı 12. İmam, tarihi gerçek bir şahsiyet olmayıp, kurgu bir kimsedir.⁹³

2.3. İsmâiliyye

Şîa'nın üçüncü ana kolu olarak İsmâiliyye'yi ele alan Dameğânî, bu mezhep hakkında genel bir bilgilendirme yaptıktan sonra bu mezhebe verilen isimleri ve bu isimlendirmelerin sebeplerini açıklar. Akabinde bu mezhebin eleştirilen bazı görüşlerini ele alır.

Dameğânî, İsmâîlilerin ümmetin icmâsı ile inkâr ehli, Bâtınî kâfirler olduklarını, zâhiren Müslüman gözükmelerine rağmen Hz. Muhammed ümmetine mensup olmadıklarını belirtir. Böyle değerlendirilmelerinin birçok sebebi bulunduğunu dile getirerek bu sebepleri şöyle sıralar: Vahyi inkâr eden bu fırkaya göre resûller, Allah ile doğrudan iletişime geçen insanlar değildir; onlar Allah'ın ruhânî delilleri, sembolleridir.⁹⁴ Bu mezhebin âlimleri astrolojiden başka bir ilimle

⁹⁰ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ anî's-şevaib*, 105.

⁹¹ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ anî's-şevaib*, 108.

⁹² Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ anî's-şevaib*, 108-9.

⁹³ Dameğânî'nin İmâmiyye Şiası'na yönelik eleştirileri hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, *Şemseddin ed-Dameğânî ve itikâdî İslâm mezheplerine yaklaşımı*, 97-118.

⁹⁴ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ anî's-şevaib*, 106.

pek ilgilenmemektedirler. Astroloji ile de toplulukların bilmediği gayba dair bilgileri biliyormuş izlenimi vermek için ilgilenmekte, güneş tutulmasının tam tarihini vermek suretiyle de ünlerini yaymaktadırlar. Yeniden dirilme ve kabir azabı, cennet ve cehennem varlığını da inkâr etmektedirler. Tenâsüh inancını benimsemektedirler. Bu anlayışlarına göre ruhlar kadîmdir ve bedenlerde dolaşmaktadırlar.⁹⁵ Bu bilgilerin makâlât kitaplarında onlar hakkında meşhur olmuş bilgiler olduğunu zikreden Dameğânî, bu bilgileri muhaliflerinden gizlemeye çalışsalar da kendi metinlerinde bulunduğunu belirtir. İslâm âlimlerinin bu mezhebin sapkın görüşlerine karşı çıktıklarını ve onlara cevaplar verdiklerini ifade eden Dameğânî, ortaya çıktıkları günden kendi zamanına kadar, İran'da ve yaşadıkları diğer yerlerde fitneye sebep olduklarını ve onların, tehlikeli fitneleri ve büyük hileleri olduğunu dile getirir.⁹⁶

İsmâiliyye ile İsnâşeriyye'nin aralarında bazı farklar bulunduğunu da vurgulayan Dameğânî, İsmâiliyye'nin imamlarının 7 tane, bekledikleri, gâib imamın da İsnâşeriyye'nin gâib imamından farklı olduğunu belirtir. Yine İsnâşeriyye İsmâil'in imametini inanmazken İsmâiliyye'nin inandığını zikreder.⁹⁷

İsmâiliyye'nin birçok farklı ismi bulunduğunu belirterek, onlardan bazılarını şu şekilde aktarır: Bâtıniyye, Seb'iyye, Hürremdîniyye, Ta'lîmiyye, Karâmita, Karmâtiyye, Hürremiyye, Bâbekiyye, İsmâiliyye, Muhammeriyye, Ehl-i Davet, Mazdekiyye.⁹⁸ Bunlardan, farklı olarak zikredilenlere kısaca işaret edecek olursak; Hurremiyye isminin, Farsça, kendisinden etkilenilen ve kendisi ile rahatlanan lezzetli şey anlamındaki, hurm/hurrem kelimesinden geldiğini ve Hurremiyye'nin Mazdekilerin lakabı olduğunu belirtir. Abbâsî halifesi Mu'tasım döneminde Abbasoğullarına karşı ayaklanan, Azerbeycanlı Bâbek'e tâbî olmaları nedeniyle Bâbekiyye olarak isimlendirildiklerini kaydeder. Babek'in isyanında kıyafetlerini kırmızı renge boyamaları ve sembollerinin kırmızı olması nedeniyle Muhammira diye isimlendirildiklerini ifade eder.⁹⁹

2.3.1. İsmâiliyye'nin Eleştirilen Görüşleri

Dameğânî, İsmâiliyye'nin eleştirilen görüşlerinden bazılarını ele alır. Bu mezhep mensuplarının, kendilerine tâbî olan insanlara fırka içinde yüksek konumlara gelinceye kadar zâhid olarak yaşamaları ve haram kılınan hususlardan

⁹⁵ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni'ş-şevâib*, 128. Krş. Muzaffer Tan, "Erken Dönem İsmaililik ve Temel Görüşleri", *EKEV Akademi Dergisi* XIII/39 (2009), 82-84; Ali Avcu, "İsmâilîlik", Mehmet Saffet Sarıkaya - Mehmet Ümit (ed.), *İslâm Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2022), 151.

⁹⁶ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni'ş-şevâib*, 128.

⁹⁷ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni'ş-şevâib*, 125.

⁹⁸ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni'ş-şevâib*, 128.

⁹⁹ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâni'ş-şevâib*, 123-124.

hassasiyetle kaçınmalarını öğütleyerek onlardan söz aldıklarını belirtir. Yüksek derecelere ulaşıncı da kendilerince şeriatı iptal ettiklerini, Hz. Muhammed, Hz. Ali ve onun soyuna iftirada bulunmaya başladıklarını zikreder.¹⁰⁰

Yıldızların ve aritmetiğin tesirine inanan bu grubun, bütün dinî ahkâmlarında takvimi kullanarak onun tesirini kabul ettiklerini ve bu yolla da Nebî'nin şeriatını göz ardı ettiklerini kaydeder. Bunun sonucu olarak da Müslümanlardan bir gün önce oruç tutmaya başladıklarını, bir gün önce haccettiklerini ve diğer Müslümanlardan önce iftar ettiklerini belirtir. Allah tarafından helal kılınan şeyleri haram, haram kılınanları da helal saydıklarını ifade eder. Aritmetiğin tesirine sıkı bir şekilde inanan bu insanların aritmetiğin verilerine başvurmadan ya da aritmetik verilerine ters bir iş yapan tabiiyelerinin doğruya erişemeyeceği ve işlerinde muvaffak olamayacakları inancına sahip olduklarını zikreder.¹⁰¹ Bu ve yukarıda İsmaililerle ilgili aktarılan bazı görüşler, onların kısmen de olsa bilimsel gelişmeleri takip etmeye çalıştıkları, bu çerçevede oruca başlama zamanını sadece gözle görmeye değil bu araştırmalarına göre tespit etmeye çalıştıkları intibayı vermektedir.

İsmailiye mensuplarının eleştirilen diğer bir görüşünün, imamları ve davetçilerinin, kendilerine bir sır ya da gizli bir bilgi/haber getiren toplulukların günahlarını para mukabilinde bağışlayabildiklerini iddia etmeleri olduğunu aktarır. Bu iddialarını Kur'ân'dan; "İnananlara söyle, Allah'ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları (şimdilik) bağışlasınlar..." (Câsiye 45/14) âyeti ile temellendirdiklerini belirten Dameğânî, onların bu âyeti bağlamından kopararak, iddiaları doğrultusunda farklı yorumladıklarını ifade eder.¹⁰²

Bir diğer eleştiri konusu ise bu mezhep ehlinin, Kur'ân ve Sünnet'ten kaçınmalarıdır. Dameğânî, onların, Kur'ân'ın, Hz. Osman'ın sözleri olduğunu ileri sürdüklerini, Sünnet'in de Hz. Muhammed'in devri bittiği için artık geçersiz olduğuna ve kendi imamlarının sünnetinin geçerli olduğuna inandıklarını belirtir. Yine "Korunmuş bir kitaptadır. Ona, ancak tertemiz olanlar dokunabilir." (Vâka 56/78-79) âyetinde geçen korunmuş kitaba da yaratılmışlardan ancak melekler gibi tertemiz olanların ulaşabileceğine inandıklarını ifade eder.¹⁰³

Dameğânî, bu mezhep ehlinin, şeriatın çelişkiler barındırdığını iddia ettiklerini, hurûf-u mukattaa veya ümmetten hiçbir âlimin yorum yapmadığı konuları/ayetleri bularak bunlar hakkında insanların zihinlerinde şüpheye yol açabilecek söylentiler yaydıklarını ifade eder. Onların bu şekilde yorumladıkları âyetlere örnek olarak şunu verir: "...size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikahlayın..." (Nisâ 4/3). Onların bu âyetten dil kuralları

¹⁰⁰ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ anî-ş-şevaib*, 128.

¹⁰¹ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ anî-ş-şevaib*, 126.

¹⁰² Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ anî-ş-şevaib*, 127.

¹⁰³ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ anî-ş-şevaib*, 127.

çerçevesinde dokuz eşliliğin çıkarılmasının mümkün olduğunu iddia ettiklerini belirtir. Hz. Peygamber'e mükâfat olarak dörtten fazla kadınla evliliğe izin verildiği bir durumda, başka insanlar için de buna izin verilebileceğini iddia ettiklerini aktarır. Onların bununla kalmayıp, tâbîlerine dahi göstermedikleri eserlerinde dokuz eşliliğin üzerine çıkılmasını da meşru gördüklerini zikreder. Bu mezhep ehlinin bir adım daha ileri giderek nikahsız ilişkiyi de mubah gördüklerini vurgulayan Dameğânî, bu görüşlerini de; "De ki: 'Allah'ın, kulları için yarattığı zîneti ve temiz rızık kim haram kılmış?'..." (A'râf 7/32) âyetine dayandırdıklarını dile getirir. Ayrıca bu âyeti delil getirerek içki, hınzır eti yeme ve homoseksüellik gibi haram kılınanları da mubah gördüklerini aktarır.¹⁰⁴

Bu mezhep ehlinin kendileri haricinde Müslümanların tamamının kan ve mallarını mübah görüp, ellerine fırsat geçse onları ortadan kaldırmak istediklerini, ancak Allah'ın onları yüzüstü bıraktığını, savaş için ateş yakma/fitne teşebbüsünde buldukları her durumda, Allah'ın bu ateşi söndürüp, bu fırka mensuplarını da baş aşağı bıraktığını ifade eder.¹⁰⁵

Dameğânî, onların namaz, zekât ve miras konularında da ümmete muhalif görüşler ortaya attıklarını, beş vakit namazda çoğaltmalar yaparak, ikişer ikişer kıldıklarını, cemaatle namaz kılmadıklarını belirtir. Miras konusunda altının miras olarak bırakılmayıp, imama verilmek üzere mezhep içerisindeki daîlerine teslim edilmesi gerektiğine inandıklarını ifade eder.¹⁰⁶

Son olarak da bu mezhep mensuplarının her sene ifada ve Gadir gecesi olarak isimlendirdikleri bir gece tertip ederek, bu toplantıya erkekler ve kadınların katıldıklarını, söylenildiğine göre söz konusu gecelerin bazılarında da kandilleri söndürerek, haramları mübah kıldıklarını aktarır. Bu söylentiye İsmâîlîler reddetmelerine karşın diğer sapkın görüşlerinin de bu söylentiden daha aşağı kalır bir yanı olmadığını belirtir.¹⁰⁷

Bu ifadelerin önemli bir kısmı, İsmaililerin kendi kaynaklarından tespit edilip, teyit edilememektedir. Dolayısıyla yazarın, İsmaililer hakkındaki kanaati ve bakış açısını ortaya koyar niteliktedir.

Nihayetinde Dâmeğânî, risaleyi yazmasına sebep olan ve hangi mezhebe ittiba edilmesi gerektiğini soran arkadaşına, önce Hz. Peygamberden "Gönlüne sinmeyi bırak ve kalbinin kendisinde sekinet bulduğunu da öne geçir, kendisinde sekinet bulmadığını da bırak"¹⁰⁸ hadisini aktarır. Sonra şayet imkânı varsa ve ehliyet/yetkinlik niteliklerini taşıyorsa, Kur'ân ve Sünnet ile yetinip, sahâbe ve tâbîîn gibi yaşamasını, bunu yapamıyorsa ve âlim bir kimseyi taklid

¹⁰⁴ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa ani's-şevaib*, 128.

¹⁰⁵ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa ani's-şevaib*, 129.

¹⁰⁶ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa ani's-şevaib*, 130.

¹⁰⁷ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa ani's-şevaib*, 130.

¹⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, 29, 18001.

etmesi gerekmekeyse, böyle bir durumda, taklid edeceği kimsenin yaşadığı hayatı, hâli ve metoduna dikkat etmesini, ayrıca faziletli ve zâhid olmaya da hassasiyet göstermesini tavsiye eder. Bu bağlamda Ehl-i Sünnet mezhebinden birini taklid etmeyi isterse, onlardan en iyisinin Süfyân Sevrî (161/778), Fudayl b. İyâz (187/803), Cüneyd-i Bağdâdî (297/909), Serî es-Sakatî (251/865) gibi temsilcileri bulunan Sûfiyye olduğunu zikreder. Bunlar içinden de Ehl-i Sünnet mensuplarına yaptığı eleştirilerden uzak kimseyi bulur ve kendi kalbine de sinerse o kişiye uymasını önerir. Şîa'dan bir grubu taklit etmek isterse, onların en takvalısının Zeydiyye olduğunu, Zeydîlerin zâhid olanlarının, tavsiye ettiği Sünnî Sûfi grubu gibi, dünya ve dünyevî işlerle değil, sadece kendileriyle meşgul kimseler olduklarını belirtir. Onlardan birini taklid etmek isterse de önemli bir kısmını yukarıda aktardığımız Şîa hakkındaki eleştirilerini taşımayan birini bulduğu takdirde ona uymasını tavsiye eder.¹⁰⁹

Sonuç

Köken olarak İranlı ama Irak'ta yaşamış olan ve İmâmiyye mezhebi üzere yetiştirilen Şemseddin ed-Dameğânî, eğitim ve seyahat için İslâm dünyasının birçok yerini gezmiş ve İslâm mezhepleri mensuplarını yerinde görüp tanıma fırsatı bulmuştur.

Dameğânî'nin yaşadığı dönem eldeki veriler ışığında 7./13. yüzyıl olarak tespit edilebilmektedir. Başta Bağdat ve Irak olmak üzere genel olarak İslâm dünyasında onun yaşadığı zaman diliminin siyasî, sosyal ve kültürel açıdan sancılı bir dönem olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim söz konusu dönemde Müslümanlar bir taraftan Moğollarla mücadele etmekte, bir taraftan da Haçlılara karşı koymaya çalışmışlardır. Bu sancılı süreçte Irak'ta 5 asır varlığını sürdüren Bağdat merkezli Abbasî Devleti de yıkılmıştır. Bu siyasi durumun ve savaşların neticesi olarak Müslümanların içinde bulunduğu karamsar durum onlarda, aklî ilimlerden ziyade tasavvufî-dinî hareketlere yönelmeye yol açmıştır. Böylece Müslümanların, yaşadıkları maddi çöküşü maneviyatla onarmanın yollarını aradıkları söylenebilir. Nitekim bu dönemin, tasavvuf önderlerinin gerek halk gerek devlet nezdinde büyük itibar gördükleri tarihî bir dönem olması da tesadüf olmasa gerektir. Yine bu yüzyıl Sünnî İslâm dünyasının İsmâîlîlere karşı ilmî ve askerî olarak büyük bir mücadele yürüttüğü bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Bütün bu tarihi arka plan, içinde bulunduğu şartlar bağlamında Dameğânî'nin eserinde tekfir edilebilecek tek fırkanın Bâtınîler/İsmâîlîler olduğunu söylemesi ve onların, kendilerini Müslümanmış gibi gösterdiklerini ifade etmesi dikkat çekicidir. Yine onun Sünnîlerin Sûfilerinden, Şîîlerden de Zeydîlerin zâhid olanlarından takdirle

¹⁰⁹ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâliya anî'ş-şevaiib*, 132-133.

bahsetmesi vakıyla uyumludur. Nitekim ona göre bu dönemde Zeydiyye, İmâmiyye'den güç ve etkinlik bakımından daha ön plandadır.

Dameğânî, 73 Fırka hadisini klasik mezhepler tarihçilerinden ayrılarak çoğunluğun hak üzere olmadığını naklî delillerinden biri olarak zikretmekte ve eserini bu hadise göre tasnif etmemektedir. Ehl-i Sünnet içerisinde Haşvîlik, Cehmîlik ve Eş'ârîlik'i ele alan Dameğânî'nin, Hâricîlerin de zamanla Ehl-i Sünnet'e dönüştüğü ifade etmesi dikkat çekicidir. O eserinde Mâtürîdiyye mezhebinden bahsetmez. Bu durumun muhtemel sebeplerinden biri, Dameğânî'nin yaşadığı dönemde bu mezhebin Irak, çevresi ve yazarın gittiği beldelerde henüz etkili olmaması olabilir. Mu'tezîle'nin ise zamanla Şîa'ya dâhil olduğuna dikkat çeken Dameğânî Şîa'yı da İsnâaşeriyye, Zeydiyye ve İsmâiliyye şeklinde üç ana kol olarak ele almaktadır.

İmâmiyye mezhebi üzere yetişen Dameğânî, kendi ifadesiyle, hayatının ilerleyen dönemlerinde bu mezhepten ayrılmış, ancak başka bir mezhebe de geçmemiş ve neticede herhangi bir mezhebe mensup olmadığını dile getirmiştir. O, kişinin ehliyeti/yetkinliği varsa Kur'ân, Sünnet, ashab ve tâbîn'in görüşleriyle yetinmesinin daha faziletli olduğu kanaatindedir. Bununla birlikte bir kimsenin ilmî yeterliliği bu seviyede değilse, uyacağı mezhebi/şahsı titiz bir şekilde araştırması gerektiğini ifade etmektedir.

Dameğânî, dönemindeki mevcut mezheplerden Ehl-i Sünnet'ten temsilcileri Süfyân Sevrî, Fudayl b. İyâz, Cüneyd-i Bağdâdî, Serî es-Sakatî olan Sûfiyye'den, Şîa'dan da Zeydiyye'nin zâhid olanlarından takdirle bahsetmektedir. Dolayısıyla onun eserinde de sıklıkla bahsettiği Sûfiyye öyle anlaşılmaktadır ki klasik ve felsefî anlamdaki Sûfilikten daha ziyade zühd ve zâhitliktir. Nitekim bu şahıslara eserinde çokça atıfta bulunurken felsefî manadaki Sûfiyye'ye ise olumsuz atıflar ve îmâlarda bulunmaktadır.

Şîî İmâmî bir gelenek içerisinde yetişmiş bir şahsın bu mezhepten ayrıldıktan sonra söz konusu mezhebe yönelttiği eleştiriler belki de onun en ilgi çekici yönlerinden birisidir. Onun artık İmâmî bir şahıs olmadığı da bu mezhebe yönelttiği eleştirilerden gayet açık bir biçimde anlaşılmaktadır. Bütün bunların yanında görüşlerini temellendirirken başta Zeydiyye ile Mu'tezîle olmak üzere zaman zaman da Ehl-i Sünnet'e daha yakın bir duruşa sahip olduğu dikkat çekmektedir. Zeydiyye'den Cârûdiyye fırkasının benimsediği görüşlerine ilişkin zikrettiği fikirler de genel makâlât metinlerinden farklı olması bakımından önem taşımaktadır.

Sonuç olarak mezheplerin birbirlerini ölçsüzce tekfir ettiği bir dönemde yaşayan Şemseddin ed-Dameğânî, bu durumdan rahatsız olmuş, bir arkadaşının konuya ilişkin sorusunu da vesile kılarak mezheplere ilişkin fikirlerini ifade ettiği böyle bir eser kaleme almıştır. O, bu dönemde Bâtıniyye/İsmâiliyye haricinde herhangi bir fırkanın doğrudan küfürle itham edilemeyeceğini ifade etmiş, diğer

mezhepler hakkındaki eleştirilerini de ifade ettiği aklî ve naklî delillerle gerekçelendirmiştir.

Kaynakça

- Aslan, Ali. *Bâkılânî'nin Keşfü Esrârî'l-Bâtıniyye adlı eserinin tahkik ve tahlili*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2018.
- Aydın, Şeyma. *Şemseddin ed-Dameğânî ve İtikâdî İslâm Mezheplerine Yaklaşımı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bağdâdî, Abdülkâhir el-. *Ehl-i Sünnet Akâidi: -Kitâbu Usûlü'd-dîn*. çev. Ömer Aydın. İstanbul: İşaret Yayınları, 1. Baskı., 2016.
- Bağdâdî, Ebû Mansur Abdülkâhir b. Tahir b. Muhammed Temimi Abdülkâhir. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. çev. Ethem Ruhi Fıçlalı. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 7. baskı., 2014.
- Bağdâdî, Ebû Mansur Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed Temimi Abdülkâhir. *Usûlü'd-dîn*. İstanbul: Dârülfünun İlahiyat Fakültesi, 1928.
- Benli, Yusuf. "Rafıza Adlandırılmasının İlk Kullanımına İlişkin Değerlendirmeler". *Hikmet Yurdu* 1/1 (2008), 31-69.
- Bulut, Halil İbrahim. *Şîa'da Usulîliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2013.
- Dameğânî, Şemseddin Abdüssamed b. Abdullah Alevî. *el-Cevheretü'l-hâlisa ani's-şevaib fi'l-akaidi'l-menkume ala cemi'l-mezâhib*. thk. Abdullah b. Yahyâ es-Süreyhî. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Eren, Muhammet Emin. *Fırkalaşma Olgusu Bağlamında 73 Fırka Rivayetleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2014.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b. İsmail b. İshak. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfû'l-musallîn*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 2. Baskı, 1969.
- Gökalp, Yusuf. *Şîî Geleneğe Alternatif Bir İktidar Mücadelesi Erken Dönem Zeydilik*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Hakyemez, Cemil. "Bedâ Düşüncesi ve Şîî İmamet Tartışmalarındaki Yeri". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* V/10 (2006/2), 29-49.
- Hakyemez, Cemil. "Şîî Takiyye İnancının Teşekkülü". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2004/2), 129-146.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Hamevî Bağdâdî Rûmî Yâkût. *Mu'cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, ts.
- Kohlberg, Etan - Bulut, Halil İbrahim. "İmâmiyye Şîası Geleneğinde 'Râfizî' Terimi". *Kelâm Araştırmaları Dergisi (Kader)* II/2 (2004), 117-124.
- Kohlberg, Etan. "Some Imâmî Shi'î Views on the Companions". *In Praise of the Few Studies in Shi'î Thought and History*. edit. Amin Ehteshami. 51-84, Leiden: Koninklijke Brill NV, 2020.

- Köktaş, Yavuz. “Kaderiyye ve Mürcie ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/2 (2003), 113-143.
- Kummî/Nevbahtî. *Şii fırkalar = Kitabü'l-makalat ve'l-fırak Fıraku's-Şîa*. çev. Hasan Onat vd. Ankara : Ankara Okulu, 2004.
- Maviş, Nezir. “Râfıza İsminin Şîî Düşünce ve İmâmiyye ile İltisâkı”. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2022), 294-316.
- Oktan, Yusuf. “Mehdînin Nesebi Hakkındaki Rivâyetlerin Yorumlamasında Mezhebî Temâyül”. *İslâmî İlimler Dergisi* 16/2 (2021), 7-30.
- Râzî, Seyyid Murteza b. Dâî Hasan er-. *Tabsiratü'l-Avâm fî Marifet-i Makâlât-i Enâm*. thk. Abbas İkbâl Aştıyanî. Tahran: Esatir, 2. Baskı, 1383.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet - Mehmet Ümit (ed.). *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2022.
- Seber, Abdülkerim. “Muasır Şii Alimlerin Kur'an'da Tahrif İddialarına Bakışı: Şii Kur'an Tarihleri Çerçevesinde Bazı Tespitler”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2012), 767-792.
- Şahavatov, Sabuhi. “İmâmiyye Şîası'nın Kur'an'ın Tahrifi Konusuna Yaklaşımı”. *Usûl: İslam Araştırmaları* 22 (2014), 43-61.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b Abdülkerim. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. Ahmed Fehmi Muhammed. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- Tan, Muzaffer. “Erken Dönem İsmaililik ve Temel Görüşleri”. *EKEV Akademi Dergisi* 13/39 (2009), 73-86.
- Ümit, Mehmet. “Kur'an'a Yönelik Tahrif İddialarına Zeydî Tepki”. *Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (Ocak 2006), 65-80.
- Ümit, Mehmet. “Zeydiler ile Hanefiler Arasındaki İlişkiler Üzerine”. *Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu* 1 (2017), 281-294.
- Ümit, Mehmet. *Zeydiyye-Mu'tezîle etkileşimi: Zeyd b. Ali'den Kâsım er-Ressî'nin Ölümüne Kadar*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Yaşaroğlu, Hasan. *Taberistan Zeydileri*. Ankara: Afşar Matbaası, 2012.
- Yoncalık, Yalçın. *Tabsiratü'l-Avâm Adlı Eserde Şîî fırkalar ile İlgili Görüşler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.